

Ára 40 dinár

Postarína plácena u gotovu

HID

IRODALOM ★ MŰVÉSZET ★ KRITIKA

XVI. ÉVF. ★

FEBRUAR

★ 1952

HID

XVI. évfolyam ■ 2. szám ■ 1952 február

Szerkesztőbizottsági tagok:

Acs Károly, Herceg János, Majtényi
Mihály, Olajos Mihály, B. Szabó György.

Felölös szerkesztő: Majtényi Mihály.

JOVAN POPOVICS

Jovan Popovics

(1905—1952)

Február 14-én Belgrádban elhunyt Jovan Popovics, az újabb szerb írónemzedék legkimagaslóbb alakja.

Életrajzírói a forradalom költőjének nevezik: egész írói és emberi munkássága valóban hű kifejezője volt korszakunknak. És annak a generációnak, amely hívta, idézte, várta a szocialista forradalmat. S tudta, hogy el fog jönni. Kezdve a munkásosztállyal s a Párttal való kapcsolataitól a háború előtti időszakban — a szociális erjedés korszakától — Jovan Popovics hűséges harcosa volt a forradalmi eszmének. S amikor fellángolt a háborús tűz, amikor a fasizmus hordái elárasztották ezt a földet is, a legelső között volt, akik a forradalom nevében zászlót ragadtak. S a forradalom költője a forradalom fegyveres harcosa lett.

Benne nem volt semmilyen dualizmus, nem volt határvonal költő és ember között: fegyvert fogott az Eszméért, amelyért kora ifjúságától lelkesedett — fegyvert fogott a szabadságért, a szocialista haladásért s így az új Jugoszláviáért. S a diadalmasan megvívott szabadságharc után, a népi forradalom beteljesedésével Jovan Popovics — aki a harcok idején mint a tábor poétája a partizánok lelkéből és lelkével dalolt, hites vággyal — alkotói és írói zsenijét és egész alázatát arra használta, hogy a lelkekben felizzítsa a megvalósult forradalmi eszméket. Költészete és prózája ebben a periódusban is kivételes írói tehetséget revelt. Nagy kár, hogy a háborús és forradalmi hányatottság esztendeiben keletkezett és mindinkább elhatalmasodó betegsége az utóbbi években már ágyhoz szögezte. S kivonta mint alkotót és irányítót irodalmi életünkől.

»Elizzott a forradalom tüzeben« — hangzott el a szó sírjánál és ez a mondat pontosan kifejezi egy nemzedék áldozatát. Azokét akiket az ellenséges puskagolyó megkímélt és akik mégis életüket adták a diadalmas szocializmusért.

A bánáti televényföldek végtelen rónáiról útrakelt diákok gyerekei éles szeme hamar megkülönböztette az igazságot a talmi csillogástól. S a friss, költői lélek hamar felfigyelt a tömegek mély, szociális nyomorára. A feudális maradékként reánknehezülő múlt és az első világháború eseményei ott pislákolnak benne, mint gyermekkorának öröksége. És első novelláskötete: REDA MORA DA BUDE (Rendnek kell lenni), ennek a multnak arcucsapása. Így vonult be az irodalomba. Új hangja, éles logikája, fölnye, képeinek zuhatagos áradata mind azt mutatták, hogy itt farkasfogú fiatal tépi és marcangolja mindazt, ami szemétrevaló. Persze, hogy ez a lélek gyűlölte a magyar szent korona nevében manzsettájukat rázogató, díszmentés és podagrás előkelőségeket — akiknek

örök jelszava volt: rendnek kell lenni! Az ő rendjüknek, amelynek mélységes takarója alatt zavartalanul folytathatta a kizsákmányolást a korszak minden rendű és rangú elnyomója. Ezeket gyűlölte, de ugyanakkor szíve melegével takargatta a nyomorgó, nincstelen magyar béreseket, életükről megrázó képet adott. S rajongással fogadta lelkébe a forradalmár Petőfi Sándort. S szolgálta hites művésszettel a népek igazi testvériségét ezen a tájon, az ittélők testvéri közeledését. Jovan Popovicsnak ez az útja egyenesvonalú és töretlen. Ennek elemeit verseiben éppen úgy megtaláljuk, mint prózai írásaiban, első kötetében éppen úgy, mint az utolsóban.

A forradalom és a dolgozók poétája volt, kettőjük ügyét összeforrasztotta. Amikor a kizsákmányolás ellen küzdött a munkás, akkor is, amikor a fasiszta betolakodó ellen harcolt, akkor is. És amikor a beteljesedett népi forradalom nyomán építeni kellett, akkor is a munkásokhoz énekelt; halálos ágyáról is nekik ázent.

Nem vagyunk hivatottak, hogy a szerb irodalom újabb évtizedeinek egyik legnagyobb alkotójáról irodalmi értékelést adjunk. Arra sem, hogy végigkísérve életútját, részleteiben is kimutassuk, igazoljuk azokat a lelki rúgókat, amelyek művészetét irányították. Csak temetünk, mélységes gyásszal a szívünkben; temetünk valakit, aki élni fog örökké úgyis, mibennünk is. Mert a miénk is volt, azon az általános kapcsolaton túl, hogy aki itt haladást és kultúrát, haladó kultúrát teremt; a miénk is. Jovan Popovics ezen túlmenően is a miénk, hiszen valamikor a HÍD aktív dolgozótáborához számított és másfél évtized alatt sok-sok írását közöltük fordításban. Sok magyar kulturmunkához fűzték kapcsolatok, mindig figyelte törekvéseinket; olyan testvér volt, aki soha sem eresztette el kezünket, akármerre sodorta az élete.

Petőfi izzó kezén keresztül Jovan Popovics testvéri keze mindig tartogatott számunkra egy kézszerítést.

Majtényi Mihály

DEBRECZENI JÓZSEF:

Forgósél

(Részlet az író most befejezett három felvonásos színművéből)

Márki Sándor, a kommunista jogász gyanúsítottként kerül egykori egyetemi évfolyamtársa és barátja, Wolf elé. Wolfból a fasiszta rendszer politikai pereinek hárhad vizsgálóbírája lett. Különváltan el feleségétől, Magdától, aki valaha Márki Sándor menyasszonya volt. Sándor később egyik elvtársnőjét, Katalint vette el feleségül.

Az itt következő mutatvány a darab második felvonásának részlete, Szín: Wolf vizsgálóbíró hivatalszobája a törvényszéken. Idő: 1939.

WOLF (tárcsáz): Irodaigazgatóság? Maga az Sós? Küldjön ki azonnal sürgős tanúidéyzést... Diktálom a címet (i r a t b a n é z): Márki Sándorné, született Gerő Katalin... Tábor utca 15. Rögtön elővezetendő... A kézbesítő közeggel kell jönnie... Megvan?... Ha nem tartózkodik a lakásban, felkutatandó... Hozzám vezetni... nem, de-hogy... egyelőre tanúként... Tapintatos ember menjen... mi?... hogy ilyen nem tart raktáron? A humora elég együgyű, Sós!... Jó, jó, csak intézkedjék... köszönöm (leteszi a kagylót, csenget).

ZAGYVA (hivatalszolga): Tessen parancsolni!

WOLF: Az elnök úr öméltóságánál vagyok. Tizenegyre kihallgatásra vezetnek a gyűjtőből egy őrizettest. A fegyőrt utasítsa, hogy várjanak.

ZAGYVA: Már itt vannak könyörgöm. Az imént jöttek.

WOLF: Mindegy. Várákozzanak. Negyedóra az egész.

ZAGYVA: Parancsára.

WOLF (el).

ZAGYVA (kikiált): Stolpa bácsi! Várni kell, vagy egy fertályórát. A bíró úrnak sürgős dolga akadt. Jöjjenek be addig.

(Sándor lép be, mögötte jön Stolpa fegyőr. Stolpa tempósbeszédű, megfontolt, öreg magyar. A fegyházörök kék egyenruhájában van. Kissé görnyed a fegyver alatt. Sándor sápadt, de nyugodt. Jó ruha van rajta, nyakkendő nem visel. Merev vigyázzban áll meg.)

ZAGYVA (Stolpához): Na tegye le magát öreg, azzal a rossz lábával. Mit várássam a folyosón, igaz? Mi újság a gyűjtőben?

STOLPA: Hát csak gyűjtünk, gyűjtünk...

ZAGYVA (nevet): Tapasztalatokat, igaz?

STOLPA: Azt is. Meg egyebet. Ha jól megy.

ZAGYVA: Hát csak várákozzanak szépen. Dohányzik?

STOLPA: De mennyire.

ZAGYVA: Akkor adjon egy cigarettát (nevet).

STOLPA (elmosolyodik): Ezt a huncfutságot meg hun tanulta? (cigarettát ad neki).

ZAGYVA: Csak tanul az ember egyet-mást így az urak körül. Na, köszönöm (el).

Szünet

STOLPA (Sándorhoz): Üljön már le maga is!

SÁNDOR: Elállok én, kérem.

STOLPA: Ugyan, no... Emberek vagyunk, a maga lába sincs vasból. Messzi innen a gyűjtő, a súly ott egye meg.

SÁNDOR: Köszönöm, felügyelő úr, igazán nem vagyok fáradt.

STOLPA: Hát... ahogy akarja. Én megengedtem (nyújtja a szelencét). Vegyen!

SÁNDOR (mohón kap a cigarettát után, majd bizonytalanul): Nem szabad!

STOLPA: Ejnye már... mit fakszniz? Ha én adom... Nem látja senki.

SÁNDOR: Hát... nem mondok nemet (sóhajtva). Egy hete nem nyeltem füstöt.

STOLPA (bólint): El is hiszem. Nehéz minálunk dohányhoz jutni... őrizetesnek. Pláne, ha még pénz sincs... Hjjaja...

Szünet

STOLPA: Aztán mondja csak... minek is tiszteljem (nézi a kezében tartott iratot) mindig elfelejtem a nevét... Doktor... doktor...

SÁNDOR: Márki.

STOLPA (elgondolkodva, lassan): Doktor... tanult ember. Okos ember. Nem amolyan tuskó, mint a magamfajta.

SÁNDOR: Nem számít az semmit. Miért kicsinyíti magát a felügyelő úr?

STOLPA: Miért? (szünet) Mert... izé... kérdezni akarok valamit.

SÁNDOR: Tessék csak, nyugodtan.

STOLPA (csendesén): A rendőrségen... ütötték?

SÁNDOR (habozva, bizalmatlanul): Engem? Dehogy is kérem...

STOLPA: Ne beszéljen. Verték.

SÁNDOR: Hát...

STOLPA: Mindenkit vernek. Aki politikai.

SÁNDOR: Nem halunk bele kérem. Nekem nem újság. Negyedszer vagyok lefogva.

Szünet

STOLPA: Keserves, ha lebukik az egyén.

SÁNDOR: Keserves.

STOLPA: Legényember?

SÁNDOR: Nős vagyok.

STOLPA: Gyerek?

SÁNDOR: Nincs.

STOLPA: Akkor már könnyebb. Ha nincs... Nálam bizony lenne. Kettő. Nem is gyerekek már... felcseperedtek jócskán az istenadták. Jajra, bajra, öreg szülék nyakára... cseperedtek. Fiam meg asszonylányom. A lányomnak is lenne már kicsinye... csak éppen... férje nincs hozzá. Nem is volt. Szegény embernél így szokott. A fiam meg... Nem mondom, van neki ipara: szabóiparos lenne kérem, ha lett volna hol a nyomorultnak. Hát most csak pincérkedik, ügynökösködik, meg ahogy jön. Volt már a gyűjtőben is... a kezem alatt. Így van... nem dicsekedhetem velük. Az unokám is ilyenformán lesz, meg még az ő unokája is talán. Haja...

SÁNDOR (hallgat).

STOLPA (kis szünet után): Mondja csak...

SÁNDOR (készszégesen): Tessék felügyelő úr.

STOLPA: Maga tanult úriember, tudós ember... doktor... ugyan magyarázzon meg valamit egy egyszerű embernek (titkolózva). Mi ez az egész itten?

SÁNDOR (csodálkozva): Miféle egész, felügyelő úr?

STOLPA: Hát, hogy maga... meg én... meg mindenki... Hogy maga, meg százan, ezren, mások... raboskodnak. Én meg... én meg..., vigyázok magukra, kereket ne oldhassanak. Fegyverrel vigyázok, ezzel ni... (körül néz). Aztán miért? Hát... mert... úgy parancsolják. Ki parancsolja? (hallakabban) Ők... Akik csúffá tették a lányom, akik nem adtak becsületes munkát a fiamnak. Ők... Az anyjukom szegény... tudja... ötvennyolc esztendő, de ötvennyolc nyugodt napja sem volt. Aztán ez a bolondház a háborúval... Mert lesz... érzem én, mint a szagztatást a csontjaimban... vihar előtt. Mint kutya az esőt. A levegőben van, én mondom. A gyűjtőbe is minden nap több politikait hoznak. Ez is háborút jelent. Most már azt mondja meg nekem doktor úr, miért van ez mind így? Maga tán tudja. Valami nincs itt rendben. kérem.

SÁNDOR (melegen): Jó ember lehet a felügyelő úr!

STOLPA: Így mondja csak: Stolpa. Annak hínak (zsörtölődve). Jó ember, jó ember... Fene vagyok, nem jó ember. Nézzen meg jól: puskát viselek. Jó embernél nincs puska. Kutya vagyok én is, mint a többi. Ha parancsolják, megugatom az istent is, abban a magasságos égben. Csak épp, hogy — gyenge kutya. Én nem tudom szétkenni a mérget, mint a lekvárt. Azért, hogy a gazdát átkozom, nem tudok magukba rúgni. Szekérozni, akit a kezem alá adnak. Mint a többi nyavalyás.

SÁNDOR (egyre nagyobb figyelemmel hallgatja): No Stolpa úr, ha így áll a dolog, én is kérdeznék valamit. Elfogadja-e a kezem? Egy fegyenc kezét.

STOLPA: Azt szívesen (kezet szorít vele, folytatva). Mert a legtöbb olyan. Magukon szekerozzák le, ami nyomja őket. Én nem tudom. Látja, még azt is megvallom, hogy próbáltam. Komisznak lenni. Hátha könnyebbséget ad. Nekem nem adott, az szent.

SÁNDOR: Nem is adhatott.

STOLPA: Bosszút állni... az otthoni nyomorúságért, a piszokért, a megköpdösött alamizsnáért... A feleségemért, a lányoméért megfizetni valakinek... Nem ment, az istennek se.

SÁNDOR: Pedig sokan csinálják. Annál nagyobb a becsülete, aki megállja.

STOLPA: Én csak annyit mondok, nincs itt rendben valami.

SÁNDOR: De mennyire nincs, Stolpa úr. Ott az egész baj, hogy az emberek kisebb része rajta élösködik a nagybibikon. Nemcsak a munkáján, a lelkén is. Úgy csinálták az egészséget, mint a kóklerek a cirkuszban. Nagy kört ügyeskedtek a földre. Elnevezték jognak. A közepébe egy óriási, nagy hazugságot ültettek; erre meg azt mondták: tulajdon. Glóriát is mesterkedtek föléje, amilyen a szenteknek van a templomi képeken. Az egész köré kerítést húztak és odaállították magát a puskával. Aki kívül maradt, az ő baja.

STOLPA: Csakugyan... így lesz valahogy...

SÁNDOR: Mi meg, Stolpa úr, maga, meg én, meg az elveszett fia, meg az elveszett lánya, azóta mindnyájan kívül topogunk. Ki puskával, ki mezétláb. Kívül a bűvös körön. Mint a táncos medve. Ha meg elvétjük a füttyszót, jön a börtön.

STOLPA: Ez az, a puska... Puskát akasztottak rám. Magukra kell fognom, ha úgy rendelik. Ez meg, hogy van?

SÁNDOR: Úgy, hogy mi rájöttünk valamire. Amitől nagyon félnek a kóklerek.

STOLPA: Rá-e?

SÁNDOR: Felfedeztük, hogy ez az ő bűvös körük sincs ám, valami csiliagsugárból. Valami megfoghatatlanból, valami örökből, ahogy ők szeretnék elhitetni. Közönséges, embercsinálta krétából, meg mészből van húzva. Hát, mi várakozunk a spongyával, oda-odakapunk, próbálgatjuk törli-e?

STOLPA: És a háború? Az mire jó?

SÁNDOR: A háború is beletartozik a körbe.

STOLPA: Mint a töltelék a káposztába.

SÁNDOR: Úgy, éppen.

STOLPA (kínálja): Még egy cigarettát. Nem látják..

SÁNDOR: Köszönöm szépen.

STOLPA: Szívesen (elgondolkozik, ő is rágyújt). Sok mindenfélén spekulálok én, kérem alázatosan. Hogy, mondjuk, mi légyen az a büntetés? Lehet-e büntetni? Szabad-e? Kinek szabad? Embernek nem, az szent. Szentnek még tán szabadna, de az meg csak a kalendáriumban létezik. Mondja csak... maguk nem haragszanak ránk? Puskás rabokra? Nem vetnek meg bennünket? Amiért... füttyszóra... táncolunk?

SÁNDOR: Maguk is a miéink Stolpa úr. Mindenki a mienk, akit megcsúfolnak.

STOLPA: Már, akár hiszi, akár nem, sokszor szeretném magam szemétködni. Tizennyolc éve vagyok porkoláb; sok mindent láttam. A szemem is kiégett bele. Az ember, ha megvénül, nem igen tud sírni. De én úgy gondolom, a munka tud.

SÁNDOR (csodálkozva): A munka?

STOLPA: Bolondság ez is, tudom. De látja, sokszor jár a fejemben, hogy sír a munka. Amért meglopják. Sír... aztán... a könnye..., a verejték.

SÁNDOR: Szépen gondolta Stolpa úr.

STOLPA: Én meg nem tudok. Nincs már vize az öreg szemnek. Csak úgy, szikkadtan pillog. A sok félholtra vert diákgyerekekre, meg az öregebbjére mind... A munkásemberekre, kabátos urakra, mérnökökre... Doktorokra, mint maga... Akiknek szíjat hasítottak a talpából. Akik

tenyéren csúsztak a vödörhöz, ha szükségét kellett végezni. Én meg azon a kerek lyukon csak néztem. Pribék vagyok én kérem. Magát is lelövöm, csak ha ráparancsolnak.

SÁNDOR: Ki tehet róla?

STOLPA: Bolond világ. És én vagyok benne a legnagyobb bolond. Odaállók, aztán fecsegek az őrizetesnek.

SÁNDOR: Ne féljen Stolpa úr, megértem én magát.

STOLPA: Nem vagyok én locsogó ember, ne gondolja. A többiekkel sohasem beszélem ki magam. De mikor tegnap behozták... mindjárt bizodalmam volt a doktor úrhoz. Gondoltam, no most felokosíttatom magam. Tudós ember — mondom — tanult ember, nagy iskolákat járt. Ez is terpeszkeskedhetnék finom lakásban, komédiaházat nézhetne, jó ebédet ehetne, bögyös menyecskét ölelgethetne. És ehun e... Nem kell neki. Vállalja a börtönt. Az ütleget... a vödört... Nagy dolognak kell lenni emögött, ha... megteszi. (Szünet után): Így gondoltam. Hát csakugyan nem gyűlöl?

SÁNDOR: Embert én nem gyűlölök. Azt gyűlölöm, amit cselekszik.

SOLPA: Amit cselekszik? Az ember meg a cselekedete nem egykútya?

SÁNDOR: Nem mondom. Igaz lehet.

ZAGYVA (jön): A bíró úr!

(Sándor és Stolpa egyszerre pattan fel. Megjelenik Wolf.)

STOLPA (vigyázban): Alázatosan jelentem, a kihallgatásra rendelt őrizetést előállítottam (írást nyújt át).

WOLF (leül): A folyosón várjon. Zagyva maga is elmehet.

STOLPA és ZAGYVA el.

WOLF: Tessék, ülj le. Nem oda; közelebb azt a széket!

SÁNDOR engedelmeskedik.

WOLF (lapozgat az iratokban, közben figyeli Sándort. Néhány pillanatnyi hallgatás után): Mondanom sem kell... ami magát az ügyet illeti, természetesen nem ismerjük egymást. Feltételezem, hogy a véletlent, amely ebben a hm... kényes minőségben hozott össze bennünket, nem próbáld kihasználni. Semmiféle formában. Mindjárt hozzátehetem: hiábavaló lenne.

SÁNDOR: Nem gondoltam ilyesmire.

WOLF (éllel): Csakugyan? A feleséged, úgy látszik, más véleményen... hm... volt. Magdánál járt és közbenjárást kért. Hallatlan! Úri gondolkodásomnak köszönje, hogy nem indítok eljárást ellene.

SÁNDOR: Erről nem tudtam. Ilyesmit sohasem engedtem volna meg. Kérem, tekintse meg nem történtnek. Ugyanis nem kérek kegyeket senkitől, legkevésbé öntől... vizsgálóbíró úr.

WOLF: Ha jól emlékszem, valamikor tegeztük egymást.

SÁNDOR: Valamikor...

WOLF: Nem emlékezni, tudod, — sznobság lenne. És én nem vagyok sznob. Ki tehet róla, hogy évfolyamtársad voltam az egyetemen? Barátod. És hogy a menyasszonyod az én társaságomban távozott el tőled... örökre. Miegymás. Az életnek vannak ilyen filmötletei.

SÁNDOR: Úgy látszik.

WOLF: Mondom, nem vagyok nagyképű. Mindenre emlékszem, anélkül, hogy ez a... hogy úgy mondjam, emlékrelekusz a legcsekélyebb mértékben zavarna. Ugyanis... khm... szentimentális meg éppen nem vagyok. Sőt. Adósodnak sem érzem magam.

SÁNDOR: Azt hiszem, hogy...

WOLF: Azt hiszem, hogy nyugodtan tegezhetjük egymást.

SÁNDOR: Azt is lehet.

WOLF: Mondom, adósodnak sem érzem magam. Magda miatt, tudniillik.

SÁNDOR: Nem tudom, ez, mennyiben... tartozik ide...

WOLF (zavartalanul): Fél éve külön élünk. Ezt persze nem tudhattad. Az egyetem óta nem igen hallottunk egymásról.

SÁNDOR: Nem, és különben is...

WOLF: A feleséged sem tudta. Azt az (íróniával) elvtársnőt vetted el... Nem mondom, ez is romantika... Az elvek romantikája.

SÁNDOR (hallgat).

WOLF: Nem tudta. Különben nem fordult volna hozzá. Momentán nem a legjobb protekció. (kis szünet után): Csúnyán bánt el velem a... a menyasszonyod.

SÁNDOR: Fogalmam sincs, mennyiben...

WOLF: ...tartozik rád? Semennyiben, természetesen. Nekem viszont kedvem van beszélni róla. Bizonyos elégtétel, hogy most itt vagy. Te. Éppen te. Mégis csak szép pálya ez.

SÁNDOR: Éppen én?

WOLF: Éppen te. A diáktárs. A vetélytárs. Aki tökfilkónak tartott es lefőzött jogban. Akit némi viszonzásul lefőztem szerelemben. Sajnos, ezt csak látszólag.

SÁNDOR: Mindezt régesrég elfelejtettem. Nős vagyok.

WOLF: Nem változtat a dolgon. Furcsák vagyunk. Annak bocsátunk meg legnehezebben, akinek ártottunk. Tobzódok az őszinteségben, nem találok?

SÁNDOR: Azzal nem ártottál nekem.

WOLF: Annál jobb. De te nekem igen.

SÁNDOR (ámolván): Én?

WOLF: Minek engedted el? Lettél volna szerencsétlen te. Nem szeret. Téged sem szeretett. Senkit sem. Onmagát szereti. Na ja... Erről viszont nem tehetsz. Nem vádpont (erőltetve nevet). Ellenben összes privát érzelmeim irántad, beleértve a szép diákkort is. Magdával vannak fertőzve. Érted?

SÁNDOR: Tökéletesen.

WOLF (szünet után, hivatalosan): Szóval... a tárgyra. Legfőbb ideje. Megkezdem... igen... a kihallgatást. Figyelmeztetlek, hogy válaszaid felhasználhatók ellened; ezt különben tudod. Feleletet megtagadni jogod van... ezt is tudod. Valaha legalább jobban tudtad nálam.

SÁNDOR nem válaszol.

WOLF (íratait nézi): A nyomozati jegyzőkönyv... nézzük csak... amint tudod ugyebár... tiltott szervezkedéssel, felforgató és rongáló cselekmények elkövetésére való rábírás büntettségével gyanúsít. (Gyors ütemben olvassa): Lakását tiltott összejövetel céljaira bocsátotta rendelkezésre... a fennálló állami és társadalmi rend erőszakos megdöntésére irányuló célzattal, a helybeli gyárimunkásság illegális kommunista sejtekbe tömörítéséről tárgyaltak. A Hébel-féle Villamossági Felszerelések Gyára r. t. telepén, mint az üzem jogi osztályának tisztviselője, Pócsalmi András, ugyancsak őrizetben lévő, gyári művezetővel összejátszva a gyár munkássága körében sejteket

szervezett... sztrájkokra izgatott. Több ízben kezdeményezett és szervezett utcai tüntetéseket; Pócsalmi lakásán és egybeült marxista szellemű, politikai előadásokat tartott... vitaesteket vezetett. (Felnéz az aktákból, várva a megjegyzést; Sándor hallgat.) A megejtett házkutatások során sokszorosított röpiratokat foglaltunk le... szerzőségét nevezett a kihallgatások során beismerte. Ezekben ugyancsak a fennálló állami és társadalmi rend erőszakos megdöntésére izgatott... nemzetvédelmi szempontból elsőrendűen fontos, kulcsiparok munkásságát a passzív ellenállás különböző formáinak alkalmazására biztatta... cselekményével a honvédelem érdekeit nagymértékben veszélyeztette. Ugyanezen röpiratokban a kormány több tagját és más, magas közjogi méltóságokat, háborús gyújtogatóknak nevezett... becsmerlő kifejezésekkel illetett... Fentieket a rendőrségi kihallgatások, valamint Pócsalmi András, Csörgő Mihály, Lefkovits Márton és Weisz Endre gyanúsítottakkal történt szembesítések alkalmával részben beismerte. Alapos gyanúok arra nézve, hogy üzelmeiben, jelenleg szabadlábon lévő, de hasonló cselekmények miatt többszörösen büntetett felesége, született Gerő Katalin is részt vett. Ide vonatkozóan a nyomozás folyik. (Szünet) Egyelőre ennyit. Ha úgy tetszik, gyerünk sorjában. Rendőrségi vallomások meg nem engedett kényszer nélkül, önként tetted, igen?

SÁNDOR: Ütöttek, mint mindenkit. Nem is a vallomás kicsikarására. Utána. Éppen olyan jól tudod, mint én.

WOLF: Rendreutasítlak. Jogállam vagyunk, az inzultus nálunk nem rendszer.

SÁNDOR: Nem, csak a rendszer — inzultus.

WOLF: Ha tiszteletlenkedsz, kénytelen leszek erősebb eszközöket igénybe venni. A terhedre rótt cselekményeket eszerint bevallod.

SÁNDOR: Már bevallottam.

WOLF: Utasításaidat kitől, illetve kiktől kaptad?

SÁNDOR: Senkitől. Saját kezdeményezésemből cselekedtem.

WOLF (szigorúan): Így nem megyünk semmire. Valami fogalmunk aztán nekünk is van a dolgokról. Elég régen foglalkoztattok bennünket, hogy legalább a szervezeteiteket ismerjük. Sőt. Ha nem tudnád a dogmáitokat is tanulmányozzuk. Kutyaharapást szőrével.

SÁNDOR (szárazon): Ezt csakugyan nem tudtam.

WOLF: Most tudod. Én politikai bakteriológiának hívom. Különbözik pedig, mi itt ezen a helyen nem igen szeretjük a megátalkodottságot. Makacsodással nem segítsz magadon. Feltéve, hogy enyhébb elbánásra tartasz igényt, mindenekelőtt meg kell nevezned pártelöljáróidat. Például a központi bizottság tagjait. Tőlük kaptad az utasításokat?

SÁNDOR: Nem.

WOLF (erélyesen): Megyei komité? Körzeti? Helyi? Ne okoskodj. Őszinte leszek: legmagasabb tényezők megmásíthatatlan elhatározása, hogy ezúttal hosszú évekre felgöngyöljük a földalatti frontot. A nemzetközi helyzet a végletekig feszült; se elnézők, se türelmesek nem lehetünk többé. Nem kicsinyelhetjük le a bomlasztó erőket. Elmúlt a kesztyűs kéz korszaka; a hat-hét hónapos kabarébüntetések ideje végleg lejárt. Most a vaskéz jön. Statárium!

SÁNDOR: Én... a rendőrségen is megmondtam. Nem ismerek senkit, nem tudok többet.

WOLF (zavartalanul): Ismétlem: nyíltan beszélek. Ismernünk kell a főemberek neveit. A központi bizottság tagnévsorára van szükségünk. És... (szünet) ...aki ehhez hozzásegít bennünket... a legnagyobb fokú elnézésre is számot tarthat. Elég világos?

SÁNDOR: Hogyne!

Szünet

WOLF (kínálja): Gyujts rá!

SÁNDOR: Köszönöm.

WOLF (tüzet ad): Tudod mit: Lépjünk ki egy pillanatra a vizsgalóbíró és a gyanúsított szerepéből. Kötetlen beszélgetés, rendben?

SÁNDOR: Amint parancsolod.

WOLF: Ne ilyen hivatalosan. Baráti eszmecsere, semmi más. A tétel egyszerű: nekünk bizonyos nevekre van szükségünk. Pont. Te ismered ezeket. Pont. Sőt, azt sem zárnám, ki, hogy a tiéd is köztük van.

SÁNDOR (szárazon): Nincs.

WOLF (udvarias): Kérlek. Nem firtatom. És azt se hidd, hogy... hm... a kísértőt akarom itt eljátszani. Szó sincs róla. (Hallgatás után): Alkut kínálók.

SÁNDOR: Alkut?

WOLF (jelentősen, minden szót megnyomva): Felhatalmazásom van, hogy a névsor átszolgáltatása után nyomban beszüntessem ellened a vizsgálatot.

SÁNDOR: Ha csakugyan ismered a párt szervezetét, tudnod kell, hogy sejtekbe alakulunk. Mindenki csak a maga, közvetlen munkatársát ismeri.

WOLF: Kivéve a tisztségviselőket. Te az vagy.

SÁNDOR: Közkatona vagyok.

WOLF (engedékenyen): Jó. Mindenesetre ismered a vezetőket. Persze, nem szeretnél árulóvá lenni. Romantikus felfogás... hm...

SÁNDOR tanácstalan mozdulatot tesz.

WOLF (csendesen): Amint mondtam... a vizsgálat beszüntetése. (Szünet.) Szabadlábra helyezés!

SÁNDOR: Csak magamért felelhetek.

WOLF: Romantika... Én realitásokkal jövök. Ezt nem tagadhatod. Realitásokkal!

SÁNDOR hallgat.

WOLF (elgondolkozva, mintegy magának): Kommunizmus... kommunizmus... (hirtelen, más hangon): Nem felejtetted el? Nem kihallgatás! Beszélgetünk. Helyes? Egészen őszinte lehetek.

SÁNDOR: Már a rendőrségen kijelentettem, hogy... én...

WOLF (félbeszakítja): Várj! Árulónak lenni... nem kellemes érzés. Nomina sunt odiosa. Aztán bosszútól is tartani kell... A pártnak megvannak a maga eszközei. És itt van a lelkiismeret is, persze... tökéletesen érthető... De valamit higgy el nekem... ami a lelkiismeretet illeti... a lelkiismeret semmi.

SÁNDOR: Semmi?

WOLF: Féregnyúlvány. A logika vakbele. Csőkevény, amire egyszer, nagyon régen, talán szükség is volt, de ma csak gennyedést okoz.

SÁNDOR (fáradtan): Nagyon érdekes.

Szünet

WOLF: Az imént szabadlábba helyezést említettem. Szavatolt mentesítést minden további zaklatás alól. Most tovább megyek... (Tagoltan, jelentősen.) Mit szólnál valami pozícióhoz? Mondjuk valami kényelmes, de tekintélyes állami állás? Vagy itt a közgazdasági élet... jogtanácsosság valamelyik nagybanknál... Esetleg a fővárosnál valami... Valami, ami jövedelmező... A haza nem szűkmarkú. Mi Krisztust követjük. Jobban örülünk egyetlen megtértnek, mint kilencvenkilenc igaznak.

SÁNDOR: Feleslegesen fáradsz. Nem tudok és nem mondhatok nevet.

WOLF (türelmetlenül, emeltebb hangon): Figyelmeztetnem kell... vannak eszközeink...

SÁNDOR (udvariasan): Tudom. Ismerem őket.

WOLF: Olyanok is, amiket nem irtasz. (Felcsattan.) Értsd már meg, közveszélyes örültek vagytok! Az örületben is lehet rendszer. (Mérgesen.) Ez az egész rendszer örület! Érted? A kommunizmus ö-r-ü-l-e-t!...

SÁNDOR: Lehet. Legfeljebb örült vagyok. El se ítélnétek.

Szünet

WOLF (csillapodva): Mert vegyük a legegyszerűbb érvet. Ha belátod, hogy minden ember alapvető, eredendő joga a szabadság, mert ezt belátod úgye...

SÁNDOR: Ezt igen. Miért ne?

WOLF (folytatja): ...ezen a ponton már el is buktatok. Mert... mondjuk... elismerem az értéktöbblet keletkezésének klasszikus marxizmus értelmezését, bár ez se a teljes igazság, mert a tőke benn lappanghat az értelemben is, nemcsak a munkában...

SÁNDOR: Az értelemben csak vagyon lappanghat. Ez nem tőke.

WOLF: A vagyon önműködően fiadzik.

SÁNDOR: Nem önműködően. Mesterségesen. Sőt mesterkélten.

WOLF (türelmes): Rendben van. Mondom, ha el is ismerem mindezt, akkor is ott az egyéni szabadság. Ebbe beletörik a bicskátok. A ti úgynevezett világotokban, ugyan mit kezdtek ezzel a kényelmetlen fogalommal. Ezen máris buknotok kell.

SÁNDOR (csepp gúnyal): Azt hiszed?

WOLF (ünnepélyesen): Azt. Hivatkozom a szabadságérzetre. Egyforma esély mindenkinek; enélkül nincs élet. Aki bírja, marja! Ha én az eszemmel, a bátorságommal, vagy a szerencsémrel egy milliót szerzek, a tehetetleneknek, a földhözragadtaknak, van-e jussuk, hogy szerzeményemtől megfosszanak? Nincs és nincs! Ha ezerannyian vannak, akkor se.

SÁNDOR: Milliókat csak rabolni lehet.

WOLF (diadalmasan): Ne beszélj! Feltalálók valamit! Írok egy könyvet, amely százezer számra fog. Lefordítják a világ minden nyelvére. Bányát tárok fel, életmentő gyógyszert kísérletezek ki.

SÁNDOR: (türelmesen): Az ilyen ritka szerzeményt senki se akarja elvenni. Sőt. Mi meg is tetéznénk. Bocsánat, de ez nagyon is primitív elképzelés egy új világról.

WOLF: Primitív ide, primitív oda... Igaz, vagy nem?

SÁNDOR: Nem igaz.

WOLF: Mi van a szabadsággal? Erről beszélj!

SÁNDOR: A szabadság fogalmat meg kell tisztítani a polgári szentimentalizmustól. Ennyi az egész.

WOLF: Ebből aztán semmit sem értek.

SÁNDOR: Óhajtod világosabban? Tessék: Akinek semmije sincs — nem lehet szabad. A szabadságot mindenkinek, — jegyezd meg jól, — mindenkinek csak akkor biztosítottuk, ha a javakat is mindenkiévé tesszük. A nincstelenség, kizsákmányolás esetleg nem zár ki valami politikai látszatszabadságot, de feltétlenül kizárja a valóságot. A valóságos szabadság pedig — a gazdasági szabadság.

WOLF: Kötve hiszem, de legyen. Van más is. Például: itt a művész, az a szerencsétlen művész. Aztán itt a szépségeszmény! Hogy állunk széggnyel? Ti porázzal, meg szájkosárral jönnek. Művészet pártegyenruhában. Múzsza kisasszony, mint az ideológia mosogatólánya... Ihlet receptre; ez a ti ideálotok. Ostobák!

SÁNDOR (elszántan): Bocsánat, de ezek a dolgok, mintha már nem tartoznának szorosan... az ügyemhez...

WOLF (bosszúsan): Előrebocsátottam, hogy baráti beszélgetés. A lelkiismereted próbálom megnyugtatni.

SÁNDOR (szomorú iróniával): Az más. Ez esetben... ha megengeded... válaszolhatok is éppen...

WOLF (rámordul): Tudom, mit akarsz mondani.

SÁNDOR (nyugodtan): Dehogytudod. Azt akarom mondani, hogy igazi művészet ki sem bontakozhat olyan társadalomban, ahol az emberek kilenc tizede nem sajátíthatja el a kultúra alapelemeit.

WOLF: És vajjon miért ne sajátíthatná el?

SÁNDOR: Először a saját, közömbösítő nyomora, másodsor az uralkodó osztály féltékenysége miatt. Mert kínai fallal veszik körül az iskolát. Az egész rendszer úgy, ahogy van, mint valami csipás cenzor keni el a történelmet. Nyállal fröcsköli tele a hőseit, felzabálja a tanúságait. Az évszázadok útjelzőjéből sorompót görbít. (Szünet.) Többek között ezért.

WOLF (megvetően): Ezt nálatok beveszik. Na, tisztelem az elvtársakat.

SÁNDOR: Ezt nálunk beveszik. Ez arra való, hogy láthatóvá tegye mindazt, amit nem szabadna látniok. Például azt az egyszerű igazságot, hogy élvező nélkül a szépség — semmi. Meg azt, hogy minden egyéni kultúra a tömegkultúra függvénye. Meg azt, hogy az éhes ember, a kimerült pária szükségképpen botfűlű. Ezért szól ma még Beethoven is olyan kevesekhez.

WOLF (m. f.): Általánosságok. Az a valóság, hogy ti ukázokat írnátok elő még a művésznek is.

SÁNDOR: Mi azt íránk elő, hogy a művész — művész legyen. Se többet, se kevesebbet. Amiből hiányzik az emberi szolidaritás, az amúgy sem lehet szép. Ma a kiváltságosok kényszerítik a művészre a maguk ízlését, és ha kicsit megvakarjuk ezt az ízlést, kiderül, hogy nem más, mint a mindenkori élvezők igazolása és önvédelme. A mai művészek nagyrésze még ezt is vállalja. Kénytelen vele. És mi történik? Az agyonigazolt és hülyére glorifikált társadalom nagyobb dicsőségére a végén mégis éhenhal. Az ódákat mindig rosszul fizették.

WOLF (hevesen): Hadd haljon! A gyomornak semmi köze se művészethez, se irodalomhoz. Éhség sohase akadályozta, hogy mesterművek szülessenek. Művészet és kenyér — ez kettő!

SÁNDOR: Művészet és kenyér — ez egy. És a cinizmus mindig tévedés.

WOLF: A cinizmus — emberi. Nem kapálózni valami ellen, ami úgyis változhatatlan.

SÁNDOR: Semmi sem változhatatlan. És éhezés, igenis sok remeket elvetélt. Mit gondolsz, Shakespeare nem adhatott volna még többet, ha kevesebbet kell előszobáznia tőkfejű színibizottsági tagoknál? Berliózban legszebb témái apadtak el, mert éveken keresztül orvosra és orvosságokra kellett rögtönöznie.

WOLF: Példa nem bizonyíték. Börtönben is dicsőítették már a tőkés rendet. A művész ösztönösen ismeri el legjobbnak. Az emberek szabadoknak és egyenlőtleneknek születnek. Ez nemcsak igazság (diadalmasan): Ez több: művészi gondolat.

SÁNDOR: Mindenesetre. Csakhogy, ami az egyenlőtlenséget illeti... éppen itt a baj. Az eredendő, a magunkkal hozott egyenlőtlenség nem minőségi, csak mennyiségi. Ezt hamisítja meg a mai társadalom, amikor minőségi jelleget erőszakol rá. Ez a nagy hazugság. A gyilkos hazugság. A szabadság pedig... engedj meg, azok az alig észrevehető, önvédelmi korlátok, amelyeket egy új rend állítana bizonyos fejlődési fázisaiban, nem az egyéni szabadság, csak a vele való visszaélések elé, maga a tömény szabadságeszmény ahhoz az állapothoz képest, amelyben az emberek legnagyobb része ma kénytelen élni.

Acs József rajza

Magyar Ember...*

(Bánát német-megszállta területén, 1944 tavaszán íródott ez a magyarországi magyar nép elnyomatásán kesergő vers, és abban az időben nem láthatott napvilágot. Ezért adom most, hét év múltán, a jugoszláviai magyar dolgozók kezébe, mert úgy érzem, hogy mondanivalójában — Magyarországot ma szovjetgyarmat — még mindig nagyon időszerű.)

All egymagában a széles világon,
mint kinek hazáját ellepte tenger.
a kajla-bajszú, szegény magyar ember.

All a végeken, mint egy néma Isten.
Kalapács, kasza, ekeszarv kezében;
nem sóhajt, nem alszik — s még sincsen ébren...

Szemében ős napkelet fénye lángol,
de eszmélete — szűk pórázra kötve —
elmerül a sötét nyugati ködbe.

Merül a ködbe, sárba, temetőbe,
mert rég nincs értelme itt a csodáknak,
husvétos, magyar rügybefakadásnak...

Kérges, nagy ökle sem üt, sem símogat —
s bár lehetne szent ostora a mának,
marad konokul csendes rabszolgának.

Marad konokul kevesek bolondja.
Erejét béklyózza esztendőkre: bérbe —
s megelegszik azzal, amit adnak érte...

Immár ezer éve a Duna-Tisza-
tájon, kemény daccal — magános tölgyként —
panasztalan túrja váz-urak földjét.

Harácsok földjét, mely volt és lesz övé:
Árpád óta vérzik már e tájon,
az életen túl s innen a halálon.

* Ez a vers a „Tűzcsóvák a tegnapi sötétségéből” című ciklusból való

Innen a halálon teng-leng, robotol;
perel az idővel: esővel, széllel —
s nem is gyanítja, a Holnap mit érlel...

Nem is gyanítja — és üt majd az óra:
lefojtott erők robbannak a földön,
hogy a bús akác is egekig törjön.

Mert az akácfa lenyesett ős erő,
fürtje: jövőd; sorsunk: hervadása,
magyar akarás, mely befúl az árnyba...

Tüzes akarás, lánctörő merész hit,
Dózsa-agyakban be sokszor is támadt —
s hiába: gyenge volt tüze a láznak!

Hült kohó lett a magyar ember szíve?
Hamuvá szürkül el benne a láva?
Él! s mégis holtan indul a halálba...

Mindenki rajta üt. Úr, zsvány bántja —
s ha tán ráhoznák végzetül a dögvészt,
akkor sem lázadna, tiporna törvényt.

Kérges, nagy ökle sem üt, sem simogat:
tespedtség mérgezte szolgává véré,
hogy pulya korok erejét ne féljék!

S mégis — mint költő, én örökké vallom —
vak dühvel dobna az első tűzcsóvát,
ha egyszer látná halotti orcáját.

Csak egyszer látná árva bohóc-sorsát!
Ezredévek könnye szabadulna akkor —
s a maró könnyel vér hullna szilajon...

S rontna nyugatra, mint torló fátum
fizetni a sok megrablott percért,
ha a sár, közöny be nem fonná lelkét.

Áll egymagában, mint akác az őszben,
— messze az erő, az erdő, a tenger —
a kajla-bajszú, szegény magyar ember...

Néha mégis érzi: árva, idegen;
indulna, de gyökeret vert lába...
Néz... s halk káromlást sodor bajuszába.

MÁJTÉNYI MIHALY:

Ady emléke

Részlet az Írók és Újságírók noviszádi klubjában megtartott felolvasásból

Három évtized lépett át rajtunk, körülöttünk és bennünk — pontosan 33 esztendő — mióta egy »bolond, halálos éj« végzett vele, Ady Endrével.

Megyek, megyek: ez a halál,
Tudom, tudom: ez a halál
Felöltözök, ajtót nyitok
S a küszöbön utambaáll.

Három évtized, hogy átlépett ezen a küszöbön: azóta új nemzedékek sorakoztak fel és egyre kevesebben vannak — a növekedő fogyatkozás arányában — akiknek Ady emberi személyes valósága és harci kedve jelentette a haladás kitűzött lobogóját, viszont egyre többen vannak, akiknek Ady pompás művészete a feltárt élet maga. S ellenzőről, Ady-tagadóról ma már nem is beszélhetünk, a generáció, az új nemzedék úgy születik, hogy magasan valahol ragyog egy csillag, s ahol az a csillag ragyog, ott oldott saruval lépked az emlékezés...

Pergetem életművét, mindazt, amit hátrahagyott, ránk hagyott, mindent, ami nekünk Ady Endre, ma már csak a műve, de örökké az: örökké és megnövekedve, hiszen egyre több nemzedék lelkében tükrözik... Pergetem, mondom, életművét és — megtorpanok. Nem is merek a főkapun belépni — ő, nem halottasház ez, az örök élet háza. Nem a főmű, a vaskos sok verseskötet az, amelynek ezerfelé futó ösvényein nekivágok az útnak. Csak a mellék utakon, »Vallomásain és tanulmányain« keresztül, őt magát idézve mindig úgy közeledek őhozzá, lelkéhez. Így talán pongyolább a kép, de inkább rajta van az ő hiteles ítélete.

A századforduló idején ki merte volna állítani, s ki hitte volna el, hogy irodalom, s még hozzá versköltészet — még hozzá se nem iskolai, se nem kötelező szakanyag — témája, egy darabja, problémája lehet a közéletnek. Valami, amiről felnőttek, s tegyük hozzá: férfiak, vitázva, szenvedélyesen, komolyan beszélnek. A századforduló idején ez elképzelhetetlen volt. Ady azonban tudhatta, hogy így lesz, mint ahogy a jó sakkjátékos valahol a tizedik lépés kombinációjában lát, ítél és gondolkodik. Több nyilatkozata vall erre és ő maga mondta ki végül: az irodalom ma Magyarországon azokat is izgatja, akiknek nem kell. Aztán így folytatja: »Nagyobb, gazdagabb, társadalmibb, tehát emberibb okának kell

lenni, mint amennyit az urak, esztéták és zsoldosok meg tudtak látni. Az új, elátkozott (ráadásul nem is politikai programmal dolgozó) magyar irodalom valószínű előfutárja az ország megkésett, de most már sokáig nem halasztható társadalmi átalakulásának.

Igen, ez a forradalmi költő hangja — s párhuzamosan ezzel, idézhetnék számtalan versét — az első forradalmi költőé ebben a században, Petőfi óta az egyetlen forradalmi költőé eddig. Ő vitte be tehát tudatosan, mint az erjesztő gombát, a magyar irodalomba a szociális problémát — amikor már kínálkozott, tárulkozott úton-útfélen ez a probléma, csak nem karták meglátni. Ő vitte be a szociális problémát a magyar irodalomba, s tette ezzel — európaivá. S általa, rajta keresztül lett a magyar irodalom olyanná, hogy azokat is izgatta, akiknek nem kellett.

1877-ben született Ady Endre, Erdmindszenten, Partiumban, ami már Erdély és mégsem az — Ady szerint »Erdélyebb mint Erdély«. Nem is az elnyomottak oldalán született, hiszen Ady Endrének mindig voltak és mindig lehettek is akár szolgabírói, alispáni karrier-perspektívái. S itt mosolyogni kell a karrier szón. Elindult egy olyan környezetből, amely feltétlenül magáénak érezte az országot, vagy legalább is annak minden komolyabb, elérhető pozícióját. Hol torkolt aztán ez a lélek, az ilyen születés és környezet embere a mindent felégető, mindent összetörő forradalom perspektívájába? Mi adott lelkének olyan szótárat, ahol a gaz, bitang, vöröskakasos csóvagyujtás hemzseget és tolakodó szavak s ez a mindent elsöprő szóáradat epiteton-ornanszéként, Petőfivel is versenyezve jutott az állandó felaggatásig, — mondom, hogy mi hívta ezt életre? Nem tudni, csak lelki konstellációval magyarázható. Talán nem bírta az ordító igazságtalanságokat, túlsokat tudott a magyar úriosztály önzéseiről — s ezt belülről tudta —; a misztikusok szerint vátesz volt, ilyenek — úgymond — csak minden ötven vagy száz évben születnek egy nemzeten belül ... Mondom: lelki konstellációval magyarázható, ez a forradalmi lelki konstelláció azonban gyökereiben az előbb olvasott idézetben rejlik, abban tudatosodik ki, amikor a »nagyobb, társadalmibb, gazdaságibb és emberibb okokról« beszél. Ady Endre rábukkant az igazságra. Erre ugyan százan, ezren jöttek rá ebben az időben — s Ady csak egy volt, mégis zsenijének kiáramlása többet segített az igazságnak, mint egy egész hadsereg. Jelezte a távolból, mint a rőtpiros ég alján a hajnali kakasszó, mint az a régi kurucnóta, hogy »Szól a kakas már, majd megvirrad már«.

De pergessük csak vissza, az életfilmet, a lelkirajzot, forgassuk vissza Adyhoz, az alkotóhoz. Kétségtelen, hogy ez a költő teljességében adott mindent az életről. Mindenbe belemarkolt, nála minden verssé magasztosult.

»Mindent el akartam mondani — vallja — ami ma élő magyar emberben támadhat s ami ma élő embert hajt, mint a szíj a gépkereket«. Ezt írja egyik önéletrajzában és ez a pontos, tudatos magyarázata érdeklődése, művésze széles nagy skálájának. Ami pedig ennek a skálának tartalmát, vertikális mélységét illeti, arranézve is önéletrajzában vall: »Próbáltam rengeteget élni, azaz jobban ráfigyelni arra, amit mindig erősen érezve és szenvedve éltem«.

A magára kényszerített, ahogy ő mondja: csokonaiaskodó életforma ügylátszik ezt az örök vándorló kutatást szolgálta. Célkitűzéseiben ott állt, ahogy maga vallja: »Harc a jobb életért, a becsületesebb világért, az előre törésért, a világosságért — s a fantomok legfantomabbjáért, legboldobbjáért és legszebbjéért, az igazságért«. Ezeket a sorokat apjához intézett egyik levelében olvashatjuk. A felvilágosodott ember programja benne — kicsit deklarátíven hangzik — de hát Ady Endre írta le végeredményben »Becsületes jelszavunk mégis: le a multtal, (a rossz multtal) több természet-tudományt, több pozitívumot, életre és nyeresre egyaránt!«.

»Ordögbe is, a kapitalista kultúra nem non plus ultra« — hördül fel egy helyen; milyen szentségtörő szavak ezek a század e'ején. Annyira szentségtörők, hogy a királyi ügyész füle meg sem hallotta benne a kapitalista isten káromlását.

Ady széles skálájú művészetében jelentős mennyiségi helyet foglal el szerelmi költészete. Ne essünk a mult hibájába, amely dualisztikusan, sőt trialisztikusan hasította kettőbe, háromba századunknak ezt a nagy költősenijét, talán legnagyobb költőjét Európának ezekben az évtizedekben — ne válasszuk szét benne a forradalmi költőt az emberi versek írójától, hiszen ezek sem más versek, ugyanazok ezek a versek is: egy lélek forradalma, önmaga ellen. Ne tegyünk úgy, mint a tizes, huszas vagy harmincas évek esztétái, akik időről-időre »megtisztított« Ady után sóhajtoztak, mert olykor kényelmetlen volt a forradalmi Ady. S ha már forradalom, legyen benne fajmithosz, mondták a negyvenes évek magyar esztétái. Az osztatlan Ady a miénk; legfeljebb rangsorról lehet szó, s a verseknek rangsorát éppen Ady szabta meg, már 1899-ben, huszónkétéves korában, amikor öregesen és bölcsen üzeni: »Szerelemről daloltam én is először. Aztán, egészen sablon szerint, csalódva sirattam eltemetett reményeimet; Az élet később többre tanított. Megtanultam, hogy a szerelmi bánat a legkisebb a világon«.

Huszónkétéves korában írta, s az ember mosolyogna rajta, hiszen ismeri a későbbi Léda verseket, a tragikus fuldoklást és túlsúfoltságot; mosolyogni kellene a huszónkétéves Ady Endre sorain, mert a költő olyannak tűnik, nagyosnak, mint a gyerek aki nagypapát vagy doktor bácsit játszik, szemüveget vesz fel, bajuszt ragaszt, paraplét ragad a kezébe és úgy elmélkedik, komolykodik a szerelmi költészetről. Hogy levette, folytassa a csupasz-szájú játékvalóságot, a szerelmi költészetet. De nem! Olvassuk csak el, mit írt harmincéves korában, mint érett férfi, mit írt a szerelmi költészetről, az egyéni líráról. Megdöbbenő nyíltsággal megismétlődik ez a hang 1907-ben a Kosztolányi Dezső könyvéről megírt tanulmányában. Ott ahol Ady ellene fordul az epigonok — az Ady epigonok — seregének és odakiáltja nekik: ne ezt!

»Hadd írjak még ide valami borzasztó szubjektív dolgot — mondja ebben a tanulmányában — olyasmit, amely után haragosaim még bőszebbek lesznek. — Kosztolányira alig, vagy éppen nem hatottak az Ady versek. Három négy év óta a fiatalok, sőt az idősebbek is megbomlottak egy kicsit az új versektől. Nem vették észre, hogy e versek nem kívánják a

magyar irodalom törvényes gazdagítását. Ezek egyszerűen egy valakinek, egy szenvedő embernek verses s csak szükségből verses panaszkodásai. Ezek után, ami csak csunya és művészietlen van az egészen egyéni versírásban, mindazt üdvözölhetjük egy sereg költő verseiben. Ha szomorú és megokosodott nem volnék, büszkélkednék e sikerrel, de így fáj».

Ugyanebben a tanulmányban vannak más sorok is; megdöbbentő sorok, amelyek következtetni engednek arra, hogy Adyban, a lelki alkata szerint forradalmi költőben sokszor volt tragikus vívódás: saját lelki övrje ütközött össze az önmagáért való művészet mákonyával. Nézzük csak mit ír:

»Bántásnak ne vegye, se ő — mármint Kosztolányi — se más: ő olyan költő, akire egyenesen az irodalomnak van szüksége. Emberi dokumentumokat nem kínál, mert nem kínálhat. Ő művész, ő költő, ő író, nem tudom hogy mindenkivel meg tudom-e értetni: ő irodalmi író. Bevallom, hogy az én számból nem éppen dicséret ez ma, amikor egyre biztosabban kezdem gyűlölni az irodalmat. Szerencse, hogy a társadalmak dinamikája sikeresen dacol a világ végéig az olyan zöld, anarchista urak véleményével, amilyen én vagyok. Az irodalom mégiscsak irodalom lesz, amíg ember és kultúra lesz.»

Ő hozta — Ady — az erjesztő-gombát a magyar irodalomba, ő hozta Európát, az új hangot — és aztán meg-meg torpant. Nem a művészetében — az egyenesvonalú, töretlen: megtorpant azokban a meditációkban, amelyeket világgraszült, amikor magyarázta Ady Endrét, önmagát. Csak azt mutatja ez a pár sor, hogy nem olyan egysíkúak a dolgok, nem olyan egysíkúak, s különösen nem voltak egyszerűek Ady korában, amikor a forradalom még nem volt tett, csak szó és vízió legfeljebb. Ő aki a forradalmat még nem történelmi fejlődésnek, hanem »a konok reakció büntetésének« mondja csupán, aki kimutathatóan szocialista nem volt, viszont: »A Népszavába nagy ünnepek alkalmából néha verseket küldök sok esztendő óta, nem mintha szocialista volnék, de mert olykor e reménytelen országban csak a szocialisták táborában látom nemcsak természetes fegyvertársainkat, de a magunk ellenére bennünket felszabadítókat is. Ha ugyan mi polgárok és intellektuelek valaha is felszabadíthatók leszünk.«

A négy évtized előtti világ minden kételkedésével, minden pozitívizmusával és minden ellentmondásával. 1907-ben megtorpant — éppen a Kosztolányi tanulmányban mutattuk ki. 1913-ban Erdmindszentről Szegedre intézett nyílt levelében már ezt írja:

»Furcsa az én dolgom ezekkel a politikás versekkel, amelyeket sok dühvel és kedvvel írogatok néha és amelyekért mindig lehordanak esztéta barátaim. Ők azt tartják, hogy az ilyen versekkel befokozom magamat és meggyöngítem egyéb poézisomnak emberibb és súlyosabb dokumentumait. Nem tehetek róla, hogy érdekel, izgat, foglalkoztat.

Nem tudom a történőket előkelően és finoman a multba vagy a jövőbe transzporálni, s mert talán a vers leginkább az erőm, verssel üvöltök bele a politika kakofóniájába. Ez efajta résztvevést a mai politika harcaiban legjobb erőnkkel s mindig a felszabadulni vágyók mellett olyan nobilis, de muszáj-adónak tartom.»

Különös lélek volt: nagy költő és különös lélek, benne élt a korszak két hatalmas művészi mozgalma, a szecesszió és a szimbolizmus — de benne élt a harcos szocializmus is már, benne élt amit ma szólamnak mondunk és ez a szólam a maga idejében manna volt a csüggedőknek; ő érezte meg először a magyar irodalomban azt a ma is eldöntetlen télt: bizonyos korszakokban mi elsődlegesebb: az esztétikai, — a túlnyomóan esztétikai — vagy az eszmei, társadalmi szempont. S hiába kerüljük a forró kását — errenézve nincs és sokáig nem is lesz megbízható ítéletünk, amelynek mindannyian alávetjük magunkat; ahogy Ady Endre sem tudott ítélőbíró lenni ebben a saját lelkében is dúló összecepsásban.

Mi ebben előbbre vagyunk, hiszen egy megvalósított népi forradalom nyomán fokozottan és jobban megértjük és értékeljük forradalmi költőinket, Petőfit, Adyt, József Attilát — de ezek még a harc előtti korszakokból, vagy régi harcok korszakából maradtak ránk. A vajudás és útkeresés korszakát éljük s a különböző ösvényeken túl csak a cél világos: a humánummal telített szocialista ember; de lelki megformálására előbb neki kell plasztikusabban megszületni.

B. Szabó György: (Illusztráció Herceg János „Vas Ferkó” c. könyvéhez)

„Titanic” büffé

Mielőtt az usztasa-hatóságok hozzáfogtak volna, hogy rendszere-
sen és nagy csoportokban állítólag munkatáborba, voltaképen pedig az
első vesztőhelyre hurcolják a szarajevói zsidókat, egyes usztasák, egyen-
ruhában és polgári öltözetben, meg az usztasák besúgóí és szekértolói,
elszéledtek a zsidó házakba. Ut'legeléssel, fenyegetésekkel, zsarolással
vagy hazug ígéretekkel nekiláttak a pénz és az ékszerek elszedéséhez,
már aszerint, hogy milyenek voltak a körülmények, milyen volt a ház,
ahová berontottak, s milyenek voltak az emberek, akikre lecsaptak.
Voltak usztasák, akik azzal tűntek ki, hogy értették a módját, hogyan
lehet betoppanni a házakba, rémületbe ejteni a zsidókat és gyorsan
sokat kikényszeríteni belőlük. Voltak, akik nagy összegekért vagy érté-
kes ékszerért ügyességükkel vagy befolyásukkal valóban átszöktettek
egyeseket és egyes családokat Mosztárba, ahonnan akkorában még
könnyen lehetett Dalmáciába, onnan pedig Olaszországba jutni. De
akadtak olyanok is, akiknek a rabláshoz csak hajlandóságuk és pénzér-
ségük volt, tehetségük és lehetőségük azonban nem. Az ilyen kevésbbé
fontos és kevésbbé tehetséges usztasáknak meg kellett elégedniök apró
zsákmányokkal, kisebb lekenyerezésekkel vagy a városszéli szegényzsi-
dók kikényszerített ajándékaival. S gyakran az előre nem látott nyomo-
rúság és borzalom legcsúfabb és legértelmetlenebb je'enetei játszódtak
itt le. A támadók terve az erőszakról és megsemmisítésről itt száz és
száz váratlan mellékágazatba kanyarodott. Az esztelenség minden szá-
mítást és előrelátást, minden mértéket és szükségét túlszárnyalt.

Az utóbbi időben az usztasák mindhárom említett fajtája meggyor-
sította »munkáját», mert a zsidó egyre fogyott, s aki hamarjában, könny-
nyen és láthatatlanul akart zsákmányhoz jutni, annak sietnie kellett.

I.

A villanytelep és a dohánygyár közötti területet, melyet valamikor
Hiszettának neveztek, kihalt utcácskák hálózata borítja. Van bennük
néhány kisebb-nagyobb kávéház is, noha ez a városrész nem élénk, nem
forgalmas. Egyik-másik kávéház rossz hírű, ami azt jelenti, hogy jólis-
mertek és jól látogatottak, ezekbe még más városrészekből is járnak
törzsvendégek.

Az utolsó kávéház már egészen a dohánygyárat övező park mel-
lett van, a Mutevelics-utcában. A ház emeletes, hámlik mint a belpok-
los, az ablakok függönytelenek, virágtalanok. Olyanok, mint a fájós
szem, melyen nincs szempilla és szemöldök. Az osztrák-uralom közepe

tájának építészeti stílusát mutatja, van benne valami keverék az akkori középeurópai és közelkeleti építészetből, vérszegény és kifejezéstelen. Nyomor — báj és festői elemek nélkül. A gondolatnélküli és kilátástalan élet építészeti kifejezése ez. A földszinti bejárat mellett még egy keskenyebb ajtót is vágtak. Fölötte jókora, zöldre festett deszka, rajta piros betűkkel ez a felirat:

»TTANIC« BÜFFÉ

tul. Pápo Mentó

Ablaktalan, sötét helyiség ez; hat lépés hosszú, két lépés széles, úgyhogy nincs is benne szék. Az az öt-hat vendég a kicsiny sank mellett áll, öregebb ember részére pedig mindig akad valami láda vagy söröshordó, amire leülhet. (Az italt és kávéházi életet kedvelő emberek éppen az ilyen szűk és hiányosan berendezett helyiségeket szeretik. Ezekben úgy érzi magát az ember, mintha véletlenül vetődött volna be és mindig mintha átmenőben lenne. A berendezésből semmi sem vonhatja magára a vendég figyelmét s így itt mindig az ital és a szesz-szuggalmazta beszélgetések a fontosak.) Ebből a büfféből hátul, egy zöld függöny mögül, láthatatlan ajtó nyílik az egykori lakás folyosóján át két nagyobb helyiségbe. Az egyik Mentó lakása, a másik pedig üres szoba, csupán egy terítőnélküli asztal és néhány egyszerű szék van benne. Ez a játékbárlang. Ablakai a kertre néznek, de ez csak névről kert, valaképpen pedig baromfiudvar is, istálló is, szemétdomb is és gyermekek játszótere is. Mind a két ablakot állandóan vászonfüggönyök takarják; ázott, évektől és portól megmerevedett függönyök, melyeket soha nem is húznak fel, mert lámpánál kártyáznak.

A büffé és a játékbárlang látogatói sokféle és tarka társaságot képviseltek. Jártak a büffébe környékbeli szegénysorsú kispolgárok, kishivatalnokok, munkások és pályaudvari hordárok is, pihenés és szórakozás végett. De jártak unatkozók és korhelyek is, a város minden részéből. Olyanok, akik azzal töltik idejüket, hogy sorrajárják a kávéházakat és kocsmákat, melyekben mindig valami újat keresnek, de mindig ugyanazt találják. A játékbárlangnak különleges látogatói voltak. Ezek nagyobbára nem is tartoztak a büffé vendégei közé. Ide főleg szenvedélyes szerencsejátékosok jártak; voltak köztük hivatásos szerencsejátékosok, egykori gazdák és hivatalnokok, valamint iparosok és pincérek is, akik ide már csak üzletzárás után tértek be.

A másik szobában Mentó szokott aludni s itt szokott tartózkodni a vele vadházasságban élő Ágota is, amikor nem állt hadilábon Mentóval és nem csavargott a többi szarajevói és környéki büffékben.

Mentó alacsony termetű, elkorcsosodott, még fiatal ember, félszemére kancsal, arca vörös és puffadt. Mindig részeg és mámoros, de soha sem teljesen.

Mentó egy kiskereskedő fia, s valamikor maga is kereskedelmi iskolába járt, de még diákkorában inni és kártyázni kezdett, hozzá hasonló munkakerülőkkal a városszéli kiskocsmákban. Amilyen mulató és iszákos természetű ember volt Mentó, akit társasága inkább Hercike gúnynéven ismert, mint valódi nevén, hamar megtette azt az utat, amely a Híszettán lévő büfféhez vezetett. A szülők, rokonok és a szarajevói szefárd zsidók igyekeztek megállítani őt ezen az úton, de hiábavaló volt minden törekvésük. A szarajevói szefárd hitközség Hercikét elveszett

embernek, rühes birkának, kivételes esetnek és olyan vadhajításnak tartja, amilyen régen nem volt a zsidók közt. Éppen ő adott rá okot, hogy ismétlegessék a régi mondást: »Semmi sem lehet rosszabb, mint ha a mi emberünk ivásnak adja magát és elzüllik.«

Hercike azonban füttyöl a hitközség véleményére s általában az emberek véleményére. Semmi kapcsolata sincs a családjával, a zsidó hitközséggel és mindazokkal, akik közül kikerült. Vezeti liliputi »üzletét«, »frische-viere« partikat szervez, bajlódik a rendőrséggel és a pénzügyi hatóságokkal, mulattatja nótáival és szellemeskedéseivel a vendégeket, civakodik, verekszik és ki-kibékül a »barátnőjével«, s amit a büffében a részegeskedőkön keres és a játékbarlangban »pinka«-péNZ címen beszed, elkártyázza vagy elissza vendégeivel, vagy elhordják tőle a kölcsönkérők.

Ágota, akit barátai és ismerősei Titanicnak neveznek s akiről Mentó büfféje nevét kapta, megérdemli ezt a nevet. Szőke, magas, atlétafejettségű asszony, arca piros, mintha állandóan izgalomban lenne, szeme világoskék, »katil-szem«, ahogy Mentó szokta mondani az elke-seredés óráiban. Szemében a gyermekien mosolygó pimaszság kifejezése vészes és tébolyodottságot tükröző csillogással váltakozik, mely néha felvillan és nyomban eltűnik a sűrű szempillák és a nehéz szemhéj alatt. Valahonnan Váres környékéről származott.

A kicsiny és cingár Mentó és az óriás termetű, félparaszt Ágota között valóban furcsa élet alakult ki, s még az itteni emberek közt is szokatlan volt, pedig közöttük sok a furcsa élet. Ez az élet vad veszekedések és tébolyodott szerelmi mámorok rendszertelen váltakozásaiból állt. Csakhogy a szerelem napjai hangtalanul és rejtetten teltek, a veszekedések pedig zajosak és közismertek voltak. A szomszédok és a büffé törzsvendégei jól ismerték veszekedéseiket. Rendszerint a büffében kezdődtek. De Mentó és Ágota hamarosan szobájukba vonultak és ott a maguk módján intézték el vitás ügyüket.

Gyakran órákhosszat maradnak bezárkózva a vándorcigányosan rendetlen szobájukban és egyidejűleg verekszenek is meg veszekszenek is. Mentó a szoba sarkában áll és szitkokat szór Ágotára, neveltséges és szégyenletes nevekkal csúfolja. Tömérdék ilyen szava van, a szók változatai pedig végtelennek látszanak. Mentó azt mondja, ami eszébe jut. Ágota pedig üt, amikor csak eléri és ahol éri Mentót. S így megy ez folyvást: szitok, ütés, szitok, ütés. Csakhogy minden szitok elevenre talál, de minden ütés nem, mert Mentó bútordarabokkal, párnákkal és mindennel, ami a kezeügyébe kerül, védekezik, s ügyes és fantasztikus ugrásokkal kitér a feléje hajított tárgyak és Ágota nehéz keze elől.

Verekszenek és szidják egymást, majd belefáradnak és megállnak néhány percre. Akkor Mentó ismét odakiált valami új szót, valami csúfnevet, melyet abban a pillanatban eszelt ki s melyet el nem hallgatott volna még akkor sem, ha tudja, hogy életét veszti miatta. Ágotán pedig új dühroham vesz erőt, és új erővel hajít Mentó felé valami verekedésre addig soha sem használt tárgyat. Érthető, hogy ezek a magyarázatások néha a rendőrségre és a városi ambulanciába vezettek. De végül is mind mámoros és sötét kibékülésekkel végződtek, melyek verekedésbe csaptak át.

Még mielőtt a németek országunkba betörték volna, annyit írtak és beszéltek Hitler zsidóüldözéseiről, a Németországban és az egymásután meghódított és leigázott országokban történő zsidóirtásokról, hogy a híreknek el kellett jutniok a »Titanic« törzsvendégeihez is. Ezek a világ-

politikát és általában az egész világot ennek a szűk, pálinkagőzzel, nedvességgel és dohányfüsttel telített helyiségnek a légkörén át szemlélik. Így nekik mindezek a hírek csupán alkalmat adtak, hogy gyakran tréfálkozzanak Mentó számlájára. (Boszniában több a szellemesség és a tréfa, mint amennyit az erre utazó idegen, ezt az országrészt a vonatból nézegetve, feltételezne. Csakhogy ez a tréfa gyakran goromba és súlyos; derűtlen is, ha egyáltalán tréfára mondhatunk ilyesmit. Az pedig, hogy súlyos annak, akinek a számlájára csinálják, azt mutatja, hogy a tréfacsinálónak sem könnyű.) Volt tréfa a büffében, de még többet és szabadabban tréfálkoztak és nevettek a játékbárlangban. Itt vannak a félrészeg, pénztelen s magára az életre is neheztelő kibicek. Itt vannak a féljózan kártyások, akik csak a csalóka kártyán nyerhetnek vagy veszhetnek még valamit, mert az életben már régen elvesztettek mindent, ha ugyan nem mint elvesztettek születtek. Két kör »frischeviere« vagy huszonegyes közt csipkelődnek és marják egymást, különösen a szegénylősebbeket és gyöngébbeket, mégpedig tudatlan cinizmussal, az érzéketlen emberek érzéktelenségével, akik másnál is mindig teljes érzéktelenséget tételnek fel. A világeseményekről a saját szűk és sötét szemszögükből beszélnek.

— Lám, mit csinál ez a Hitler a szerencsétlen zsidókkal — mondja az egyik, aki hallott valamit a nemrég meghódított Lengyelország német gyűjtőtáborairól.

— Most osztán a zsidókra is rájár a rúd!

— De ezután jön még csak a haddelhadd, — toldja hozzá egy vasúti kishivatalnok, akit szív baja és... iszákossága miatt nyugdíjaztak, s akinek semmi kifogása sincs a zsidók ellen, de neheztel az egész világra és minden előre.

Mentó hallja is, nem is. Szívesebben nem hallja. De nehéz nem hallani, különösen, ha egyenesen hozzá fordulnak a más ember titkolt sebében vájkálni szerető emberek.

— Tényleg, mi vagy te, Hercike? Igazi zsidó nem vagy, keresztény nem vagy. Milyen vallású vagy te? — kérdi tőle megvastagodott nyelvel egy városbeli fiatal, de dolgoztalan és züllött gazdafi.

Mentó, aki a jobb időkben sem szerette a vallásokkal foglalkozó beszélgetéseket, tréfára fordítva, hanyagul válaszol:

— Én a nagy, óceánjáró »Titanic« kapitánya vagyok.

— Úgy van! — helyeslik a többiek a félhomályos háttérből. — Úgy van! Éljen Hercike kapitány!

Úgy látszik, mintha ez a jókedvű, szeszgőzös rivallgás betemette volna a kellemetlen témát. De a felszín alatt tovább parázsluk a téma, s valaki nyersen és naíval mesélni kezd, hogyan halad Hitler országról országra és mindenütt irtja a zsidókat, irtja az utolsó szálát.

— Csak tán nem jön ide hozzánk is és, isten őriz, nem kerül sor a Hercikére is? — kérdi valaki tréfásan — gondterhelten.

— Hát, ahogy nekilendült...

— Sose féltsd te a Hercikét. Hitler a maga üzletét nézi, Hercike pedig a magáét, — veti oda Mentó, aki addig, törölgetve és a világosság felé tartva a poharakat, dúdolgatott. S folytatja a nótát.

— Igaz is, hunnan merne Hitler a »Titanic«-ra támadni.

Nevetnek, amíg le nem pisszentik őket a kártyások, a valódi kártyások, akiket mindez zavar, mert nem szeretik sem a tréfát, sem a beszélgetést, sem a nevetést, nem szeretnek a világon semmit, csak a

kártyalapok és a bankók egyhangú zizegését a játékban, mely szemre örökké ugyanaz, közben pedig határtalan lehetőségeket rejt magában.

Pápó Mentónak kissé kellemetlenek voltak ezek a tréfák. Különválva a többi zsidótól, nem szokta meg, hogy megossa véreivel a jót és a rosszat, pedig ezek a tréfák mégis hozzájuk kötötték. De Mentó közömbösséget színlelt s azt tette, ami ilyen társaságban legjobb: a tréfát tréfának vette és tréfával viszonzta. S mégis, míg a többiekkel nevette, azzal a tudattalan szándékkal, hogy ne különüljön el, gyakran érezte, hogy valami eddig ismeretlen, jéghideg borzadály futkos végig a gerincén. Valami atavisztikus megérzés jelezte még neki is a közelítő veszélyt. Ilyenkor szerte'lenül nevetett, arra törekedve, hogy megtévessze a vele beszélgetőket, tréfáikat magáról másfelé terelje, s hogy elnémítsa magában ezt a hangot.

1941 első hónapjaiban az ideges várakozás, gondterheltség és vészes hallgatás kezdett mindinkább sűrűsödni és sötétedni a városban. Még a »Titanic«-ban is megritkult a tréfa és befagyott a nevetés. Az emberek jönnek, mint azelőtt is, mindenki issza a magáét, a kártyások partikat szerveznek, de mindenki kevesebbet beszél és csak je'entéktelen dolgokról folyik a szó; s mégis, a beszélgetés minduntalan elakad, a tekintetek bizonytalanul és tétován vetődnek ide-oda.

Amikor pedig áprilisban a fergeteg Szarajevót is elérte, vagyis amikor Németország megtámadta és gyorsan és könnyen összeroppanította Jugoszláviát, s amikor Szarajevóba befészkelte magát az usztasahatalom s foganatosítani kezdte a szerbek és zsidók megsemmisítésére irányuló terveinek első intézkedéseit, Pápó Mentó inkább zavarba jött, mint megrémült. De mielőtt felfoghatta volna zavara valódi természetét, a zavar hirtelen rettegéssé változott. S még milyen rettegéssé! Mentó ilyet el sem tudott képzelni, amikor mások rettegéseiről halott beszélni.

Az első naptól kezdve a vendégek kezdtek egyenként elmaradozni. Egyeseket mintha a föld nyelt volna el, mások pedig elhaladnak, de nem térnek be; lehorgasztják fejüket vagy gyorsan elnéznek a ház felé, melyben a »Titanic« van, mintha valamikor itt állt volna, de le-döntötték s most üres térség van a helyén, mely már nem is emlékeztet rá. Amikor Mentó megpróbálja ezt észre sem venni s mint valamikor, üres büfféje ajtajából, mókásan és pajtáskodóan odahívni és megállítani közülük valamelyiket, az egykori vendég, ivótárs és kártyapartner elsiet valamerre s csupán a szemével fogadja a köszönést, mintha néma lenne. Az is siet, aki soha sehová sem sietett.

Egy nap Ágota is megszökött, de nem civakodás és verekedés után, hanem eltűnt, csendesen és észrevétlenül. Aznap reggel, amikor Mentó a zsidókhoz intézett általános felhívásra bement a rendőrségre, hogy jelentkezzék és »regisztrálja« magát mint zsidó, s hogy átadja italmérési engedélyét és átvegye a Salamon-jeles karszalagot, Ágota összeszedett minden pénzt, ruhaneműt és értéktárgyat, amit a házban talált és nyomtalanul eltűnt. Mentó katolikus feleségének — aki maga is bevallotta, hogy fivére usztasa — ilyen eltűnése végül is olyan nyilvánvaló figyelmeztetés és csapás volt, hogy Mentó nem tudta többé összeszedni magát. Látja: menekülnek az emberek a kellemetlenségektől és a kockázattól. Mindaz, ami eddig körülvette, úgy vált és hullott le róla, mint csibéről a tojásból, a közepén pedig ottmaradt Pápó Mentó, a zsidó, akinek már nincs kapcsolata a zsidókkal, ottmaradt egyedül, pénz nélkül, tekintély nélkül, vagyon nélkül, meztelenül, némán és tehetetlenül.

Ijedtségében és tájékozatlanságában még azt is elhatározta, hogy elmegy néhány tekintélyes zsidóhoz, éppencsak megkérdezni: »Mi ez?« Ezek azonban értetlenül nézték és egy szavuk sem volt hozzá. Látja Mentó maga is: ők maguk sem tudják, mit kezdenek magukkal és családtagjaikkal; nem látnak kiutat, sem menekülési lehetőséget még a jobb emberek, tisztességes zsidók számára sem. Visszatérve a puszta házba, ismét látja, hogy körülötte, mint zsidó körül, egyre nagyobb lesz az üresség, látja, hogy ez az új hatalom, mely neki nap-nap után mindinkább mindenhatónak, embertelenül hidegnek és könyörtelennek látszik, nem tesz különbséget jó és rossz zsidók közt.

A »Titanic« teljesen kihalt. Még egy koldus sem kukkant be. Az egyetlen, aki ezekben a napokban egyszer betért, egy bizonyos Ploszko Nail nevezetű hordár volt; régi kuncsaft, akinek Mentónál a legzsúfoltabb büffében is volt helye, betegség és nélkülözés idején pedig egy cigarettára való dohánya és hitelben egy kis pálinkája. Atlétatermetű ember ez a hordár, de a reumától teljesen meggörnyedt, kikezdte az alkohol, szakadt, elhanyagolt külsejű, arcát mindig borostás, rőt szakáll borítja, de ebből két nagy, kék és vidám szem csillog s ez az egyetlen, ami ebből a nagy testből tiszta és megkimélt maradt.

Amikor, izzadtan és porosan, vagy rongyokba bugyolálva és átfázva, hazafelé haladt, soha sem ment el, hogy be ne térjen a »Titanic«-ba. Még tizenöt nappal ezelőtt a sarokban egy lánán ült és az örökké kibomló és elalvó cigarettájával bajlódva, vidáman kiáltott oda egy fiatalembernek:

— Ki? Te? Én, babám, még ma is a fogaimmal emelem föl azt, amit te a hátadon viszel.

Milyen távolinak tűnik Mentónak ez a »Titanic«-beli gyönyörű és gondtalan idő! Mintha az más korszak és valamilyen más világ lett volna. S most? Ime, Nail az egyetlen és az utolsó, aki betért. Talán neki sem kellemes és könnyű, de az ember szégyelt csak úgy elhaladni a ház előtt. Mentó talált valahol még egy pálinkát. Isznak és szeretnének úgy beszélgetni, mint azelőtt, nem említve a szemük előtt zajló eseményeket — de nem tudnak. Mentó hangja megváltozott, úgy reszket, hogy bármelyik pillanatban zokogássá válhat. Apróbb lett ez az ember, borotvátalan arca kifejezéstelen, az álmatlanságtól és hidegleléstől égő kancsal szeme pedig nem néz sehova és nem lát semmit. Meséli, hogy a büffét bezárta, de a helyiség megmaradt egyetlen bejáratnak a lakásba. Az a legnagyobb baj, mondja, hogy semmije sincs. Nem az fáj neki, hogy éhezni fog, hanem hogy nincs a házban egy kis pénz vagy bármilyen értéktárgy, amivel lekenyerezhetné az elvetemült embereket, hogy így megóvja magát a bajtól. Nail nyugtalan jobbával a poharat tartja maga előtt, baljával pedig zavarában a válláról lógó zsíros hordárkötelet szorongatja. Semmit sem tud és semmit sem tehet. akár a többiek, csak szeretné ezt valahogy megmondani és megmagyarázni Mentónak. Dadog és kínlódik, mintha adós és bűnös lenne.

—Ez, Hercike... isten őrizz. Ez, testvér, ez valami naagy és nehéz politika vagy miacsuda. Ez egy, ez egy, egy... isten őrizz, Hercike. Egy, egy... hogy is mondják..., testvér... isten őrizz.,

Így ismételtet szüntelenül, suttogva, de nem tudja befejezni, sem megmondani, hogy mire vonatkozik az az »egy«, sem hogy kit őrizzen, milyen isten és hogyan. Csakhogy ő, eltérően a többi volt baráttól, egyenesen és bátran néz Mentóra, nagy, kék szeme pedig könnyfátyolos, nedves, nemcsak a pálinkától, hanem a mély, tehetetlen sajnálkozástól is.

Így ülnek kettesben és hallgatnak, mert egyikük sem tud mit mondani még önnön magának sem, nem pedig másnak. Ülnek. Mentónak pedig egyre odatapad tekintete arra a keskeny fénycsíkra, mely az ajtónyíláson át a sötét helyiségbe vetődik. És tudja: amit ő csak vékony, merőleges aranybotnak lát, az a Szarajevó felett ragyogó szeptemberi nap, mely alatt itt annyi ember jár-kel s mind, akár csak ő is, élni szeretne, élni minél kevesebb szenvedéssel, minél szebben és békésebben, minél tovább. — Ezen a keskeny, fényes nyíláson át tűnt el Nail is, azután, hogy még sokáig ültek hallgatva, s egyedül hagyta őt.

Most még Mentó is belátja, hogy ez valóban nagypéntek, mely után a zsidók számára nem virrad feltámadást hozó szombat, hanem jön a fekete végzet. Nem tudja, miért, s azt sem látja, hogyan és mikor, de érzi ezt a körülötte honoló csendről és pusztaságról, mint ahogyan az imént kiérezte ezt Nail tekintetéből és nehéz dadogásából. Voltaképen, az egyetlen, amit érez, az a félelem. Neki most a félelem a mértéke és kifejezője mindennek.

A félelmet úgy hintették el ezekben az országokban, mint a vetőmagot: idejében, tervszerűen, a talaj és az összes körülmények pontos ismeretével, azután gondosan ápolták és művelték, most pedig gyümölcsözik a vetés. A félelem az, ami rabolja és öli az ilyeneket, amilyen Mentó is; a félelem megbénítja agyukat és megköti kezüket, az usztasák pedig könnyen elvégzik a rablást és gyilkolást.

Ebben az esetben is a félelem végezte el a munka javát. Si Mentó is egyik volt azok közül, akik úgy megijedtek és úgy elvesztették eszüket, hogy nem is kérdezik, milyen és mekkora az a gyilkoló elemi erő, mely üldözi őket, s azt sem, hogy elkerülhetik-e csapásait, ha már nem mernek az erőnek erőre szembeállítani, hanem csak várják, mikor kerül rájuk a sor. S, hogyne ijedne meg ő, a szűkeszű és züllött Mentó, ha annyi okosabb, tekintélyesebb és erősebb ember is megijed.

Mentó megváltozott ezalatt a néhány hónap alatt. Gyengén táplálkozik és keveset is iszik. Csupán esténként hajt le egy-egy gyomorrágót, már csak azért, hogy elnémítsa magában a félelmet. Nincs többé kívül kártyáznia, de nincs is mire, sőt kedve sincs hozzá, nem jutnak eszébe a valamikori »Titanic«-ban elhangzott tréfák és ugratások. Lesóványkodott, megvékonyodott és valahogy finomabb lett. Arca most sápadt és száraz, szeme nagyobb, a félelem szemébe fészkelődött nedves árnyéka pedig szomorúságot és méltóságot tükröz.

Időről-időre őt is Ilidszára viszik a szarajevói zsidók egy-egy nagyobb csoportjával, a bombázástól eredő romok eltakarítására. A zsidók fogadják köszönését, de senki sem áll vele szóba. Ez fáj neki, mert látja, hogy ők maguk közt beszélgetnek, ő pedig nagyon szeretne valakivel elbeszélgetni erről, amit velük tesznek és mindarról, ami még következhet. Nehéz és kilátástalan dolog arra kényszerülni, hogy az ember egyedül gondolkozzék minderről, egyedül kérdezzen és egyedül keresse hiábavalóan a feleleteket ezekre a kérdésekre. De minden-nél nehezebb a neki szokatlan fizikai munka. A munkahelyen még valahogy kibírja, némileg magávalragadja a közösség, némileg pedig hajtja az ütlegetésektől való félelem, este azonban, amikor izzadságtól és portól beszennyezetten visszatér rideg lakásába, úgy fáj minden porcikája, hogy a fájdalomtól sírva fakad, mint egy gyerek.

A viszontagságok és az állandó veszély kimerítették Pápo Mentót, elszállt belőle az a kevés egészséges ítélőképesség és ellenállóképesség is és a helyébe pánikos, rémlátó félelem költözött.

S amikor egy éjszaka valóban bekopogott a »végzet« a »Titanic« ajtaján is, Mentó nem lepődött meg, csak jobban megrémült. Mindezt már előre elképzelte, átgondolta a rettenetes, egyedüllet és álmatlanság hosszú óráiban. Mindent »sors«-nak tekintett, mely elől nem térhet ki, s mindent egyszerű számtani műveletnek látott. Nyilvánvaló volt előtte, hogy ott valahol, valamilyen titokzatos, tökéletes és tökéletesen őrzött német intézményekben elkészítették és átvizsgálták a listákat, minden egyes személyt a legapróbb részletekig megvitattak és végül eldöntötték, hogy kit mikor tartóztatnak le, hogyan fosztják meg vagyonától, hogyan kínozzák, valamint hogy mindjárt kivégzik-e vagy gyűjtőtáborba vetik. Az usztasák pedig, akiket Mentó acélidegzetű, céltudatos, hideg, könyörtelen és órapontosságú embereknek képzelt, mindezt úgy hajtják végre, mint a könyörtelen sors, melynek nem lehet még ellenszegülni sem, legkevésbé lehet védekezni ellene. Ebben a nagy tervben most rá, Pápó Mentóra is sor került, s neki csak az ajtót kellett kinyitnia és azt tenni, amit követelnek tőle. S ő kinyitotta.

Mintha feltépte volna a nyitott ajtót, szélesen és haragosan jött be egy usztasa-egyenruhás ember, homlokra húzott olasz sapkával, a sapkán usztasajellel, bal csipőjén pedig nagy bőr-revolvertáskával, Mentó úgy látja, hogy — végre! — belépett az az érthetetlen büntetés és rettenetes végzet.

Voltaképpen, Kóvics Sztjepán lépett be, egy nemrég Szarajevóba vezényelt rohamosztag újdonsült usztasája, egyébként közismert banyalukai naplopó.

II.

Kóvics Sztjepán Banyalukában született, de a Kóvics-család valahonnan Közép-Boszniából származik. Valamikor jó kisiparosok voltak, apáról fiúra szállt a mesterségük, de az osztrák megszállással, 1878-ban, iparuk tönkrement és a Kóvicsok idővel szétszóródtak Boszniában, mint napszámosok vagy legjobb esetben mint szubalternusok, állami vagy községi kistisztviselők.

Kóvics Sztjepán apja fiatalkorától kezdve bírósági altiszt volt Banyalukában. Jelentéktelen és nyomott kedélyű ember volt, elégedetlen az étellel és a szolgálattal; ambíció gyötörte, hogy a banyalukai börtönbe, a »Fekete ház«-ba kapjon szolgálati beosztást, hogy börtönőr, »Kerekermester« legyen, bizalmi ember, s hogy az emberiségnek ahhoz a részéhez tartozzék, aki kardot visel és hatalmat gyakorol, még ha az a hata'om a mákszemnél sem nagyobb. Ezzel a vágygyal halt is meg.

Kóvics Ágoston felesége egy szegény, tisztí fehérműk mosásából élő özvegyasszony leánya volt. Kislánykorában ő is hordta a kimosott fehérműt a tisztí lakásokra. Ez a jóalakú és tisztá leány egyszerre és váratlanul hozzáment Kóvics Sztjepánhoz, a jelentéktelen bírósági altiszthez. Csúpan egy gyermeket szült neki, fiút, mégpedig hét hónapra az esküvő után. A szomszédasszonyok, akik mindenki hónapjait és mindenki lépéseit számolják, azt suttozták, hogy a fiú tisztí gyermek. Maga Ágoston ezt határozottan cáfolta és állította, hogy övé a gyermek. Így, idővel, a dologról meg is feledkeztek. De ha olyik éjszaka kissé többet ivott — ivott pedig titokban, bezárkózva a házba — súlyos és végtelen veszekedésekbe kezdett a feleségével, állítva, hogy ő tudja, hogy neki »kakuktojást csempészték a fészkebe«, s hogy ő »más verét« eteti-ruházza. S így ment ez a kimerülésig, amíg a fáradtság, veszekedés és a pálinka le nem vette a lábáról.

A kisfiú fehérarcú és vékonydongájú gyerek volt és valóban nem hasonlított sem az apjára, sem az anyjára. Az apa mindenáron azt akarta, hogy a fia iskolába járjon és úr legyen, s így legalább a gyermekén át bosszút álljon az életen. A fiú azonban rossz tanuló volt. A gimnázium harmadik osztályáig még ment valahogy, de itt a latin és az algebra elött megtorpadt, mint áthidalhatatlan árok előtt. Az apja hol verte, hol meg könyörgött neki, hogy ne vegye el tőle ezt az egyetlen reményét, de minden hasztalan volt. A fiú testileg hirtelen kifejlődött és túlkorán érlelődött s teljesen lefoglalták fejlődő teste és a belőle fakadó határozatlan vágyak, szórakozott és tompaeszü lett, minden más iránt érdektelen.

Ekkortájt Kóvics Ágoston meghalt és özvegye kénytelen volt kivenni a fiút a gimnáziumból és iparra adni. Először egy rövidárús boltban volt inas, de ott nem sokáig volt maradása. Átment Banyaluka első könyv- és papírkereskedésébe, mely egy zsidóé volt. Itt meg kitétek a szűrét, mert rajtakapták, hogy lopott. Amit elemelt, apró, jelentéktelen tárgyak voltak, a tulajdonos azonban kereskedői szokás szerint és zsidó óvatosságából nem akarta feljelenteni a fiút, sem visszakövetelni a lopott holmikat, hanem nyomban elbocsátotta, megfenyegetve, hogy még csak az üzlet közelébe se merészkedjék, ha nem akar rendőrkézre és tömlőbe jutni. A dolgot csak az anyával közölte, négy-szemközt.

Kóvics Sztjepán ezután a banyalukai fényképészhez szegődött el masnak, de itt sem tartott ki végig. Kihasználta a nyugtalan 1918-as esztendőt és otthagyta a mesterséget is, meg szülővárosát is. Először Zágrárból, majd Belgrádból jelentkezett. Belgrádban aztán ki is tanulta valamilyen úton-módon a fényképész-mesterséget. Az első világháború itáni viharos esztendőikben történt ez, akkorában könnyen lehetett oklevelet szerezni és munkához meg keresethez jutni.

Sztjepán egy zágrábi fényképnagyító cég utazója lett, járta az országot és rendeléseket továbbított vállalatának. Itt-ott ellátogatott Banyalukába, maradt egy bizonyos ideig, majd folytatta utazásait. Meg is nősült, valahol Bácskában, ahol hirtelenek az eladó lányok és kapva kapnak a férjhezmenési alkalmon. Jelentős készpénz-hozományt kapott. De sem ő nem maradt ott abban a nagy bácskai faluban, sem a felesége nem jött Banyalukába. Egyedül jött szülővárosába, piperkőcösen, fáradtságot és kiéltséget tükröző arckifejezéssel. Itt a magával hozott pénzből fényképész-műtermet nyitott, cégtáblájára kiíratta: »Helios Foto-studió — Kóvics Sztjepán«. A műteremben voltaképen Kóvics egyik gimnáziumi iskolatársa dolgozott, egy tehetséges rajzoló, bohém és javithatatlan alkoholista, a zágrábi Művészeti Akadémia egyik bukott diákja, Kóvics pedig csak »vezette« az üzletet és költötte a jövedelmet.

Amikor pedig, két év múlva, a szerencsétlen festőjelölt tudóvészben meghalt, Kóvics »Studió«-ja hanyatlani kezdett; vevői egymásután elhagyták; végül is be kellett zárni. S ismét fényképnagyítás közvetítésével foglalkozott és fényképeszeti anyagot adott el kicsiben.

Bármivel foglalkozott, bárhová távozott és bárhonnan tért vissza. Kóvics Sztjepán szülőhelyének nevetséges figurája volt és maradt is. Egyik volt azok közül a meddő és befejezetlen emberek közül, akik sem nem hervadnak, sem nem érnek meg, nem tudnak megbékülni a kisember átlagos életmódjával, de sem erejük, sem tehetségük nincs hozzá, hogy kitartó munkával megváltoztassák.

Kilépni az utcára — neki mindig annyit jelentett, mint kitenni magát mindenki vizsgáló tekintetének. Mindenkit irigyelt, aki nyugodtan és természetesen végig tud menni a főutcán, nem gondolva magára és arra, hogy nézi-e valaki és mit gondol róla. Irigyelte és gyűlölte az ilyen embert, magasabbrendűnek, de egyúttal alacsonyabbrendűnek is érezve magát. Még kisfiúkorában, de később sem tudott üres kézzel áthaladni a csarsiján, mert mindig fájdalmasan azt érezte, hogy olvad, remeg a lába, s úgy rémlett, hogy elesik, ha legalább a kezében nem tart valamit, újságot, sétapalcát, könyvet, valami ruhadarabot. S minél különösebb az a tárgy, annál jobban érzi magát, annál könnyebben és bátrabban lépked.

Beszélgetni az emberekkel, bármiről is, ez neki bonyolult és kínos dolog volt, mert az alatt a téma alatt, melyről hangosan beszélt, folyt mindig egy más téma is, gondo'atainak a témája. Beszél, magában pedig folyton azt kérdi, vajjon mit gondol róla a másik. Vajjon megvet-e? Miért tekintget unottan az arcomra, míg sértő szórakozottsággal hallgatja szavaimat? — Ez alatt az idő alatt pedig ő maga is szórakozottan hallgatta a másikat és szórakozottan is beszélt, tekintete ide-oda ugrált, beszéde bizonytalan volt.

Amióta az eszét tudta, betegesen hiú volt, ellenállhatatlan vágy kínoztta, hogy más legyen, mint ami. Legyen bármi, csak más legyen, vagy legalább is másnak látszék! Csak az emberek ne nézzenek ráta hidegen végig, s hogy neki ne az jusson osztályrészüll, ami mindenkinek jut: munka, gondok és fáradozás, hanem valami csillogó és könnyű élet, mely szüntelenül magára vonja mások tekintetét és el'kápráztatja az emberek szemét. De hogyan érje ezt el, ha ilyen tanulatlan és tehetségtelen, lusta és megbízhatatlan?

Ez arra készítette Kóvics Sztjepánt, hogy inas- és diákéveitől kezdve megnevettesse, vagy zavarba hozza szülőhelye polgárait. Mi mindent nem csinált a lepergett évek folyamán, hogy valaminek látszék az emberek szemében! Hol egy tenisz-rakett deszkalapocskával kitömött vászontokiját veszi hóna alá és büszkén végigviszi a városon, hol pedig üres hegedűtokot kér kölcsön és sétálgat vele. Pipát szerez, azt meséli róla, hogy angol, s görcsösen a fogai közt tartva megy vele a városon keresztül, feltűnően pöfékeli a füstöt, közben a gyomra kóvályog és keserű a szája. Vesz valahol egy óriási, feketeüveges szemüveget, vagy valamilyen kis, kerek, kéküveges és cell'uloidkereteset. Minden utazásról valamilyen új és rendkívüli dologgal tér vissza. Olyan furcsa szabású és színű öltözékben jön, amilyent Banvaluka még nem látott. Kutját vezet, kitalál hozzá valamilyen fantasztikus fajtaságot és származást és olyan nevet ad neki, melyet senki sem tud kiejteni. — Néhány nap múlva pedig ez mindennapivá és közönségessé válik s valami újat kell kiagyalni. Így, az évek során, változtatta hajviseletét, beretválta bajuszát, rövidebb-hosszabb szakállt növesztett, majd újra beretválta. Változtatta szójátékait és káromkodásait, járását és mozdulatait, mindig az utoljára látott filmhez igazodva.

Amikor semmit sem tudott találni és kiagyalni, fiatalabb éveiben, utazásról visszatérve azt hazudta, hogy súlyos szemműtéten esett át s a jobb szeme most üvegből van. S úgy haladt át a csarsiján, hogy csak a bal szemével pis'ogott, a jobb szemét pedig türelmesen tágrameresztetten és, amennyire tudta, mozdulatlanul tartotta.

Gyakran dicsekedett oly bűnös szenvedélyekkel, melyek nem léteztek benne és oly élvezetekkel, melyekben soha nem lehetett része és amelyekre nem is törekedett.

Így végül egy vonás sem volt rajta, sem benne, mely őszinte, igaz állandó és a sajátja lett volna.

A város megszokta ezt a Kóvics Sztjepánt. Hazugságai és különcödései kimeríthetetleneknek és végteleneknek látszottak. S mégis, az évek múlásával ez is kezdett alábbhagyni, mint ahogyan az állatok ifjúságuk elmúltával megszűnnek játszani. Jöttek a pusztaság és szürke esztendők. Megúnta és megútálta az ifjúságnak ezt a naiv és áttetsző játékát. Az igazat megvallva, mindig is gyűlölte az »angol-pipáját«, mert Szlovéniában készült, hamis volt és félrevezetésre alkalmatlan; s ha néha sikerült is vele valakit félrevezetnie, saját magát soha sem tudta vele még álmában sem megtéveszteni, de egy pillanatra sem. Most látja, hogy mindig is gyűlölte ezeket az olcsó maszkokat, melyekkel kitűnni, különválni és felemelkedni igyekezett esztendőkön át; már azért is gyűlölte őket, mert elengedhetetlen szüksége volt rájuk evégett, s különösen azért, mert semmit sem segítettek rajta, csak nevetségessé tették, meghagyva őt ott, ahol született és olyannak, amilyen mindig is volt. Ő maga is belátta, hogy maskarádéival csak veszít a világ előtt és semmivel sem lesz több maga előtt. Hányszor érezte ezt, amikor felébredt szegényes szobájában, meztelenül és tehetetlenül, izzadtan és valamilyen lázban égve a vékony, felrázatlan gyapjú-derekaljon, melyből pokoli hőség és az összecsomósodott, avas gyapjú bűze áradt. (Az áporodott gyapjúnak ez a bűze mindenüvé elkísérte s időről- időre ott érezte az orrában, mint nyomorának és tehetetlenségének érzéki kifejezőjét.) Igen, beátta, s ez arra ösztökölte, hogy új maszkokat és új különcködési formákat keressen, minthogy azonban előre érezte, hogy mindez semmit sem segít, mindinkább gyűlölni kezdte a világot is, saját különcködéseit is és önmagát is.

S végül mindebbe belefáradt. Kóvics Sztjepán sokévi ilyen élet után, elvesztve bátorságát, fokozatosan kezdett felhagyni a színészkedéssel, egyenkint elhagyta maszkjait. Egyre ritkábban lepte meg polgártársait s mind halványabbak és hatástalanabbak lettek találmányai, melyekkel feltűnni igyekezett előttük. Kimerült, belefáradt a lázas keresésbe és igyekezetbe, hogy feltűnjék és magára vonja az emberek tekintetét, a törekvésbe, hogy legalább csodálkozást és lemosolygást váltson ki belőlük, ha csodálat és tisztelet kiváltására képte'len. E nélkül pedig mintha az összes életadó nedvek elfolyának ebből a testből. Idő előtt öregedni kezdett; voltaképen nem is öregedni, hanem fonnyadni, vedleni. Dús, barna haja, mely valamikor az exotikus frizúrákkal figyelmet követelt és a polgárok lemosolygását váltotta ki, most megritkult. Fejébúbja idő előtt kopaszodik. Napokon és heteken át úgy halad végig a csarsiján, hogy nincs rajta semmi különös és nem utánozza senkinek a járását sem. Görnyedten és bizonytalan tekintettel jár-ke. Nincs határozott foglalkozása, de belefog minden olyan munkába, mely nem követel tudást, fáradságot s nem tart sokáig. Látszik, hogy még él, de nem látszik jól, hogy miből. Mellette jóban, rosszban mindig kitart az édesanyja, aki állandóan feketében jár, gyenge és vékony, mint a nádszál, s halkabb az árnyéknál. Látja az özvegy, amit mások nem látnak: a fia, aki se nem ivott, se nem dohányzott, de legkevésbé rúgott be, most mind gyakrabban marad estefelé otthon és — issza a maga adag pálinkáját. Nézi, hogyan ül le a fia ugyanarra a lócára, melyre valamikor az apja telepedett, ugyanazon az eldugott helyen, s ugyanolyan sötét és magányos, társtalan és mosolytalan, ül és iszik, mint a halálraitélt.

A háború előtt egy-két évvel Kóvics Sztjepán ismét gyakrabban utazott s kissé jobban keresett, de semmivel sem tűnt ki különösebben. Új fiatalság lépett előtérbe. Őt kezdte a város elfelejteni. A negyvenes éveiben járt. Úgy látszott, hogy végkép feledésbe merül.

De jött 1941 áprilisa és a németek és olaszok betörése országunkba. Ez az április, mely más, nagyobb dolgokban is megmutatott sokmindent, amit eddig nem láttunk teljesen és nem is sejtettünk, felfedte Kóvics személyének egy újabb oldalát is. Kitűnt, hogy Kóvics sokévi színészkedésének és képmutatásának sötét és veszélyes háttere volt s ez visszavonultságának éveiben mérges gyümölcsöket érlelt.

A jugoszláv hadsereg mozgósítása idején Kóvics Sztjepán valahol rejtőzködött, s amint az összeomlás után az első usztasák Banyalukába érkeztek, egyenruhában jelent meg. Az első pillanatra úgy látszott, mintha visszatértek volna azok az évek, amikor valamilyen utazásról hazatérve, különös öltözetével vagy cipőjével csodálkozást váltott ki a járókelőkből. Kóvics Sztjepán azonban most, amellet, hogy magatartása és viselkedése egy cseppet sem volt katonás, sötétén és sápadtan járt-kelt, sötétén és sápadtan a fontoskodástól és komolyságtól, mely szemmel láthatóan eltöltötte s amellyel maga körül mindent el akart tölteni. Nem volt sem rangja, sem kitüntetése, de merev és szigorú magatartást tanúsított. Azt mesélte, hogy még 1938 óta kapcsolata van az usztasa-mozgalommal s hogy az utóbbi három év folyamán szolgálatukban két-három ízben utazott fontos ügyek elintézése végett, kitéve magát a lefűlés veszélyének. Nyilván az volt a szerepe, hogy mint szülővárosának és az ott élők viszonyainak alapos ismerője, kalauzolja és vezesse a házkutatásokat, letartóztatásokat és fosztogatásokat végző közegeket. Maga is résztvett annak a nagy zsidó papírkereskedésnek az átvételében, vagyis fosztogatásában, ahonnan inaskorában kicsapták. Kaján élvezettel dobálta szíjjel és taposta az üres kartondobozokat. A papírkereskedő fia, a »fiatalúr« elrejtőzött valahol a városban, vagy megszökött. Az »öregurat«, azt aki valamikor oly díszkréten elbocsátotta Kóvics Sztjepán inast, ott találták a papírkereskedés felett lévő emeleti lakásban. Az öreg meghaladta már a hetvenet s rohamosan gyöngült a látása. Kényszerítették, hogy mondja meg, hol van a fia és a pénze. Az öreget azonban felbátorította az a tudat, hogy a fia nem került usztasakézre. Nyugodtan és bátran felelt minden kérdésre. Nem engedte magát zavarba hozni a fenyegetésekkel, sőt még az ütlegetésekkel sem. Beteg szeme szenvedélyesen és mosolygón csillogott, arca eszelősséget és gondtalanságot tükrözött. Még ugyanaz éjszaka eltűnt.

Az első fosztogatások és gyilkosságok után a városban megszervezték a hatósági szervezetet és az usztasa-hierarchiát. Az usztasák megismerkedtek a körülményekkel. Kóvics Sztjepán, akire eddig sem volt nagy szükség, most feleslegessé vált. Új egyenruhában sétált, de az általános kavarodásban és az usztasa vezetőemberek elfoglaltságában őt senki sem hívta, nem kereste. Egyre gyakrabban emlegette azokat az usztasa-mozgalom érdekében megtett utazásokat, amikor »hajszálon lógott az élete«, s lassan maga is belátta, hogy akkor csupán azért bízták meg őt azza a feladattal, mert jelentéktelen és komolytalan ember s rá senki sem gyanakodhatott.

Sétál a városban, pedig úgy tűnik neki, mintha minden úgy lenne, mint valaha: hogy ő nem az, ami lenni szeretne, aminek — véleménye szerint — lennie kellene. Az emberek elnéznek a feje felett. Amíg be-

szél, az emberek szórakozottan hallgatják s kevesen várják ki beszéde végét. Mintha ez a véres és nagy maskarádé sem segítene. S az usztasák közt sem találja fel magát. Ezek többnyire nála fiatalabb, közvetlenebb és harciasabb emberek, akik oda tudnak csapni, tudnak rabolni s ha kell — gyilkolni. S mindezt kevés szóval és töprengés nélkül. Bármennyire is igyekezett, nem tud, képtelen velük lépést tartani.

Úgy látszik, végre az usztasa parancsnokságon is belátta valaki, hogy kellemetlen dolog, hogy a Kóvics valamennyi színváltozására még emlékező csarsija most ugyanezt a Kóvicsot usztasának lássa. Mégpedig látja a csarsija állandóan, mert ő nem tud feltűnés nélkül lenni. Beosztották tehát egy Szarajevóba vezényelt rohamosztagba, melynek az volt a feladata, hogy terrorizálja a zsidókat, mielőtt elhurcolják őket. Ez neki is kedvezőbb. Mert amíg itt van ebben a csarsijában, úgy érzi — akár azelőtt —, hogy hozzá kellene valamihez fognia, valamivel ki kellene tűnnie, de amit csak elkezd, balkezesen csinálja, s úgy érzi, hogy senki sem nézi őt kellő tisztelettel, senki sem veszi komolyan.

Nem, egyre nyilvánvalóbbá válik előtte, hogy ő soha sem tudja valóráváltani régi vágyát, hogy rendkívülien éljen, nem valósíthatja meg azt, amit a merészség, pompa és hatalom ad, mert az ő valódi természete úgy követi őt, mint az árnyék. Még ebben a rettenetes, rendkívüli időkben is, melyek nem várt távlatokat nyitnak, korlátlan lehetőségeket adnak és teljes büntetlenséget biztosítanak a hozzá hasonló akarnokoknak, neki nem jut más osztályrészül, csak valami mindennapi, valami átlagos. Íme, usztasa lett — ez már igen! —, egy kissé még maga is fél ettől. Fiatalemberek közé keveredett, erőszakoskodók és fegyverekesek közé, akiket mindig félenken került, s akik között, az igazat megvallva, most is úgy érzi magát, mint utcai kiskutya a farkasok közt. Sok ismerőse előtt félszegség vesz rajta erőt a magára öltött egyenruha miatt, az édesanyja is, aki mindenkor és mindenben az ő pártján állott, most sajnálkozó és rosszatsejtő tekintettel nézi, szótlanul, szemrehányó és aggódó fejcsóválással. S mindezért mit kapott? Hallgatja más, nála fiatalabb és orcátlanabb usztasák elbeszéléseit, hogyan rontanak be a zsidó házakba, mint tigrisek a nyulak közé; nézi őket, hogyan hurcolják szét a szerb és zsidó javakat, hogyan tesznek szert máról holnapra valamilyen új, merész és széles mozdulatokra, olyan emberek mozdulataira, akik semmit sem nélkülöznek, senkinek sem tartoznak számadással tetteikről és nem szorultak rá, hogy fogukhoz verjék a garast, mielőtt kidobják; általában, nem ismernek határt sem magukban, sem maguk körül. Hallgatja és nézi őket, s az irigység és a csodálat érzete elkeveredik benne azzal a vággyal, hogy egyszer megtanulja, hogyan teszik ezt, hogyan válhat ő is valóban ilyené, hatalmassá, ügyessé, gonosszá és kegyetlenné, nézi és egyúttal mély, érttetetlen irtózat vesz rajta erőt.

A zsidó házak átkutatása alkalmával maga is megkísérelt rákiáltani valakire, dobantani a csizmájával, csörtetni fegyverével, de mit ér, ha ez nála nem megy úgy, mint kellene. Maga is érzi, hogy mindez nem az az igazi, mozdulatai nem eléggé gyorsak, sem nem elég rettenetesek, szava nem eléggé letorkoló, s még a pisztoly sem kattog meggyőzően az ő kezében. Más usztasák előtt, a zsidók összekulcsolják kezüket és halálradarmednek az ijedtségtől, hozzá pedig könnyeket hullatva, bizalommal fordulnak és tekintetükkel segítséget és részvétet keresnek a tekintetében. Neki úgy tetszik, hogy az a zsidó, akit kiabálásával és szitkozódásával megfélemlíteni igyekszik, inkább csodálkozva, mint féle-

lemmel néz rá, s úgy látja, hogy a zsidó nem eléggé ijedt szemében alig észrevehető mosoly bujkál, mintha azt várná, hogy mindaz, ami köztük kavarodik és sűrűsödik, elröppenjen, mint egy ostoba álom. Egyre úgy tűnik neki, hogy a megtámadt öreg zsidó egyszercsak legyint és szárazon, lekicsinylően, üzleti hangon azt mondja majd:

— Ugyan, ne komédiázz!

Ez sérti és bosszantja Kóvicsot, s ettől jobban fél, mint az ellenállástól és az összezsapástól. Dühében és elkeseredettségében teljes erejével pofonvágja az öreg zsidót, de oly nőiesen, oly ügyetlenül, hogy ő maga is, mintha pofont kapott volna, beletántorog a zsidóval együtt, majd tehetetlenül és zavartan megáll mellette, s úgy tűnik neki, hogy az egész világ látja ezt és azt, amit a zsidó és ő érez. S körülnéz, hogy vajon nem nézi-e valamelyik usztasa.

Mindezért Kóvics Sztjepán örül, hogy elhagyja Banyalukát és oly városba kerül, ahol az emberek nem ismerik s ahol ő sem ismer senkit. Valahogy úgy tűnik neki, hogy másutt minden könnyebb és jobb lesz.

Szarajevóban ugyanaz, sőt nehezebb a helyzete. Senki sem veszi észre. Csupa apró, altisztí feladatokat bízna rá. Őt nem hívják azokba az éjszakai »hadműveletekbe«, melyeket a fiatal usztasák szerveznek a saját szakállukra, hanem nyíltan mellőzik. Gyakran marad esténként egyedül a rögtönzött kaszánya nagy hálótermében. Ilyenkor pálinkát szerez, leül egy kispadra valamilyen eldugott helyen és iszik egymagában és elkeseredetten, s igyekszik megvigasztalódni azokkal a zavaros és el-el-tűnedező képekkel, amelyeket a pálinka fest előtte képzelt nagyságáról. De így sem jó ebben az átkozott városban, mely olyan neki, mint a hegyek közt felállított csapda.

Egy éjszaka, míg így üldögélt, hallotta, hogy egy kisebb usztascsoport tanácskozik és osztokodik. Zsidó neveket soroltak, utcaneveket és házszámokat adtak egymásnak. Felállt és a pálinkától felbátorodva, követelte, hogy ő is résztvegyen a »hadműveletben«. Követelését hallgatás követte. Neki úgy tetszett, hogy ebben a hallgatásban megvetés nyilvánul meg, s hogy társai egykedvűen és zavartan elnéznek a feje felett, valahová messzebb, ahol szebb és érdekesebb a világ. Végül valaki, csakhogy lerázzák, adott neki egy utcanevet, házszámot és egy nevet. Meg akarta kérdezni, ki az az ember, milyen körülmények közt él, de mindenki szabadulni igyekezett és mosolyogva és élcelődve sietett a maga dolgára. Valaki elmenőben jókedvűen odavetette:

— Menj bátran, tatám, ne kérdezz senkit! És ne sajnáld a zsidáját! Nem adott róla nyugtát!

Kóvics Sztjepán a Milyacka partján haladt és kissé elködösödött fejjel ismételtette: Mutevelics-utca négy, Pápo Mentó, a »Titanic« volt tulajdonosa. Majd azon gondolkodott, hogyan lép be minél természetesebben, minél szigorúbban és hivatalosabban az ő első zsidójához. De aztán megharagudott önmagára, mert úgy készül és magol, mintha vizsgára indult volna, nem pedig zsidószorongatásra és vallatásra. Belép majd, ahogy a többiek szoktak, kijelenti, hogy adatokra van szüksége róla és a családjáról, sejteti, hogy letartóztatásról, internálásról, vagy még ennél is rosszabbról van szó. Pápo erre felajánl egy bizonyos összeget vagy valami ékszert, vagy mind a kettőt, ha pedig ez nem jutna eszébe, ő majd félreérthetetlenül eszébe juttatja. Úgy hagyja ott őket, hogy az egész család zavarban lesz és rettegni fog, várva a legrosszabbat, s kész, hogy újabb áldozattal elodázza végzetét.

Amikor a villanytelephez ért, a gépcsarnok nagy ablakain kiömlő tejfehér világosságban megpillantott egy fezt viselő polgárt. Az usztasák tisztelgésével köszönt neki, amire a járókelő zavartan mormogott valamit; majd megkérdezte, merre van a »Titanic« büffé. A polgár sietve és tiszteségtudóan azt váaszolta, hogy ő nem erről a környekről való és így nem tudja. Hol a Mutevelics-utca? Ezt sem tudja. Kóvics Sztjepán elöntötte a méreg, de nem tehetett semmit, mert a polgár azzal a sima udvariassággal beszélt, amivel a született szarajevói el tudja kerülni a választ arra a kérdésre, melyre nem kíván válaszolni a neki nem tetsző embernek.

Maga találta meg az utcát és a házat is. Az udvarbejárat előtt egy cingár, rosszul öltözött emberrel találkozott, akinek a karja tele volt tűzifával. A büfféről érdeklődött. A kis ember ijedtségében elejtette a fát és nem tudott szóhoz jutni, de nyilván örült, hogy mást keresnek. Egy kis, csukott, utcai ajtóra mutatott.

Kóvics Sztjepán bekopogott, majd eszébe jutott, hogy ő kicsoda és micsoda, s nyomban dörömbölni kezdett az öklével. Nem kellett sokáig várnia.

III.

Már fentebb elmondtuk, hogyan lépett be Kóvics Sztjepán a »Titanic«-ba és hogyan fogadta őt Pápó Mentó.

Az usztasa kijelentette, hogy át akarja nézni az összes helyiségeket és látni akarja a család valamennyi tagját. Mentó mindjárt felbátorodott egy kissé. Családtagja nincs. (Gondolkozott, hogy mondjon-e valamit Agotáról, de rögtön eszébe jutott, hogy ezt el kell hallgatnia.) A helyiségeket? Azokat könnyű megmutatni. A bezárt büffé, egy üres szoba, mely valamikor játékbárlang volt (ezt az utóbbit, természetesen, elhallgatta) és egy lakószoba. Itt megállapodtak.

— Ez minden? — kérdezte Kóvics Sztjepán fenyegetően, de hangjába nehezen palástolt csalódás is vegyült. Mentó bátran, majdnem örömmel biztatta, hogy nézze át, ha akarja, az emeleti lakásokat is, ahol mások is laknak. Együttal lealázkodóan és élénken helyet kínálta. Az usztasa leült és vállatni kezdte.

Családi neve? Neve? Foglalkozása? — Jól van.

— Izraelita vallású?

— I-igen.

— Sze fárd?

— Sze fárd.

A legsötétebb felhő átvonult.

A vállatás folytatódott. Mentó állva felelgetett és minden mondatnál csaknem jókedvűen és minden irányban meghajolt, mintha megköszönné a könnyű kérdést és a saját gyors és világos feleletét. Csak akkor jött némileg zavarba, amikor az usztasát valamilyen néven akarta szólítani, amikor rangját és címét akarta meghatározni. »Igen, uram...«. »Nem, uram...«. Végül úgy döntött, hogy »tiszt úr«-nak szólítja. Ettől kezdve még könnyebben és bátrabban beszélt, mankóul használva azt a megszólítást.

Az egyik pillanatban, amikor az usztasa az asztalon lévő vizespalackért nyult, Mentó felbátorodott és felkínált egy pohárka likört. Mindjárt hozzáfűzte, hogy ezt valamikor a büffében a megkülönböztetett vendégek, jobb emberek részére tartogatta. S választ sem várva, a halálra-

ijedt emberek merészségével és gyorsaságával nagyhasú likőröspalackot és egy pohárkát tett az asztalra. Az usztasa erőyes kezmozdu attal visszautasította, de a palack és a pohár ottmaradt előtte az asztalon. A vallatás folytatódott.

Jártak-e a büffébe kommunisták? Kik azok és miről beszélgettek? Mentó szájaszögletében mosoly bujkált, már-már hangos nevetésre fakadt, de visszafojtotta, majd ijedten és sietve a mosolyt is eltüntette arcáról. A hangjában azonban ott rezgett a visszafojtott nevetés nyoma.

— Nem, tiszt úr, nálam ilyesmi nem volt, hozzám csupa polgárember járt, olyanok, akik szeretik a jó italt, csupa rendes ember. A, dehogy...

A vallatás folytatódott. — Kik a rokonai? Kivel barátkozik s kivel dolgozik és svercel?

Mentó erre még könnyebben és zavartalanabban felelt, de nem is volt nehéz ilyesmire megfelelni. Valóban nem volt sem rokon, sem kereskedelmi kapcsolata, nem volt ingatlana, sőt ingósága sem ezen a kis szegénységen kívül. Még a zsidó hitközség sem ismerte, el magáénak. Megannyi tanúra hivatkozhatott, nemcsak szomszédaira, hanem vendégeire is.

— Tessék érdeklődni akinél akar a Hercikéről. Tetszik tudni, tiszt úr, engem így hívnak. Mindenki azt fogja mondani: igaz, hogy kirúgós és... úgy, de hogy valami rosszat tenne, hogy svercelne és így, az nála nincs. Azt már nem! Tessék csak érdeklődni.

Ismét kikíváncozik belőle, hogy megemlítsa a feleségét is, akivel ugyan nincs is megesküdve. De nyomban megijedt a gondolattól és nem szól róla semmit. A későbbiek során azonban ismét többször a nyelvén volt, hogy megemlíti. Tudta, hogy rá nézve jobb, ha nem hozakodik elő vele, hogy árja nővel volt viszonya, de neki mégis úgy tetszett, hogy jó lenne, ha valahogy ki tudná mondani ezt a katolikus nevet — Ágota —, hogy amu'ettként, védelemként maga elé tartsa. Mégis leküzdötte magában ezt a vágyat.

Beszégetés közben Kóvics Sztjepán gépiesen kiitta a pohárka likőrt. Mentó pedig újra megtöltötte.

Mivel a vallatás hosszára nyúlt, Mentó egyre élénkebbé vált és egyre bátrabban felelgetett, Kóvics Sztjepán pedig mind lassúbb és határozatlanabb lett a kérdezgetésben. Hosszú és kínos szünetek következtek, melyekben az olcsó ébresztőóra ketyegése kérlelhetetlen, gépies figyelmeztetésként hatott. Kóvics Sztjepán úgy köhécselt és dadogott, mint a szerepét nem tudó színész, s zavarában időnként a pohárka után nyúlt. Amikor pedig eszébe ötlött valami új kérdés, azt körülményesen, elnyújtva tette fel, úgy hangsúlyozva a szavakat és a szótagokat, mintha ügyesen felállított kelepccék rejlenének mögöttük. Az usztasának úgy tetszett, hogy elég volt ebből a bevezetőből, rá kell tehát térni a tárgyra, de nem tudta, hogyan hagyja abba a bevezetőt. Különösen az gátolta ebben, hogy szüntelenül más gondolatok foglalkoztatták. Erőlködik, hogy kérdezzen, közben pedig nézi a felélénkült Mentót s gondolatai hol a zsidóra, hol magára terelődnek. Olyasmire gondol, aminek semmi összefüggése sincs azzal, amit hangosan mond.

Nézi Kóvics a maga »zsidáját« és elégedetlen önmagával is, a »zsidájával« is és mindennel, ami körülötte van. (»Lám, ezt hagyták nekem. Nekem ez jutott!«, ismételteti magában) S ez az elégedetlenség elkeseredettségre csap át, összeszorítja a torkát, a fejébe száll és arra kényszeríti, hogy mondjon valamit, kiáltson, tegyen valamit.

Nyilvánvaló, hogy ez nem az igazi zsidó, akit ő elképzelt magának, de ő sem olyan usztasa, amilyen lenni szeretett volna. Lakása rendetlen, kicsiny, szegényes és földszinti, mint az övé is ott Banyalukán. A zsidó maga is a megtestesült nyomorúság, elnyűtt és zsíros a ruhája, itt áll előtte, hajlong, pislog és meg-megreszket, botlakozik és el-e'csuklik a beszédje, minden csepp vére a szíve tájékára szaladt a félelemtől s most oly sápadt és zöldes, mint aki vízbefulladt. Semmivel sem hasonlít arra, amiről ma az újságok írnak s amit a karikatúrákon ábrázolnak: gazdag, hájas, élősdí zsidóra, aki a naiv és dolgozó árják vérét szipolyozza. Se pocak, se aranylánc, se kassza, se libazsíron élő, ékszeres súlya alatt roskadozó, fehérbőrű, kövér zsidóasszony, se degenerált zsidócsemeték. Nyoma sincs annak a gazdag, szemtelen zsidónak, akiről álmodozott s aki megjelenésével felbátorította és arra készítette, hogy úgy lépjen fel, mint egy igazi usztasa: kiáltson, üssön, raboljon.

Igyekszik visszaemlékezni mindarra, amit még gyermekkorában hallott a zsidókról. Emlékszik anyja elbeszélésére, hogy kislánykorában a nagyhét egyik reggelén hűvös pirkadáskor, az utcai lámpák eloltása és napkelte közt, elvezették a templomba, hogy a többi gyerekekkel ő is »vesszőzze Barabást«, az átkozott zsidót, aki miatt keresztre feszítették Jézust, Isten fiát. A gyerekeknek fűzfavessző kötegeket osztogattak, ők pedig jókedvűen és elkeseredetten úgy ütötték-verték a templomi padokat, hogy visszhangzott tőle a félhomályos imaház minden szöglete és az oltár mélye is, ahol egy alig látható pap érthetetlen imákat mormolt.

Emlékszik. Valami furcsa hatalom feltárja előtte az elfelejtett, messiási tájakat. Gyermekkorában egyszer egy péntek este apai nagynénjével a csarsiján haladt át. Éppen szürkülni kezdett, a zsidók azonban már zárták üzleteik vas ablakszárnyait és ajtajait. Az egyik üzlet ajtaja csak félszárnyra volt csukva, bent pedig csaknem a másik félszárnyhoz támaszkodva állt a zsidó gazda, polgári ruhában, fezzel a fején. Alig lehetett kivenni az üzlet félhomályában, kezét a hasán összefogta s a felsőtestével könnyedén himbálózott, mintha imába merült volna. — A nagynénje megmagyarázta, hogy a zsidók a péntek esti üzletzárásuk így imádkoznak az üzlet küszöbén, hogy a jövő héten minden nap küldjön nekik az isten »vak vevőt«, ügyetlen és tapasztalatlan vásárlót, akit könnyen meg lehet tévesztetni és be lehet csapni.

És ez az egész. Hiábavaló minden erőlködése, hogy eszébe jusson még valami, de valami súlyos és rossz, ami haragra lobbantaná a zsidók ellen, arra készítetné, hogy üsse, verje és kínozza ezt a nyomorultat, ami egyúttal igazolná cselekedetét. Az utóbbi hónapok folyamán olvasta ugyan azokat az usztasa röplapokat, melyek a zsidókat vádolják az emberiség minden bajáért, de mindez nem világos, nem határozott, s csupán annyiban meggyőző, amennyire kész vagy gyűlölni azokat az embereket, akiket zsidóknak hívnak, s amennyire kész vagy bántani őket. Általában, a nyomtatott szónak nincs és soha nem is volt hatása Kóvics Sztjepánra; ő azok közül az emberek közül való, akik nem tudják sem tisztán meglátni, sem igazán átérezni, amit olvasnak, s csak azt tudják és azt ismerik el, ami kézzelfogható és ami összefügg közvetlen, személyes törekvéseikkel és érdekeikkel az életben.

Nyilvánvaló, hogy nem az emlékezetébe idézett dajkamesék és az elolvasott füzetek adják meg azt, ami neki kellene, azt ami rettenetessé és meresszé teszi az embert a cselekvésben, azt ami lesújtja és megsemmisíti az alantasakat és gyengéket, de felemeli és gazdagítja a merészeket és tekintetnélkülieket. Nem, itt más, erősebb ösztönzések kellenek.

S ismét dühös önmagára, mert úgy kell magát ingerelnie, hogy megharagudjon és rátámadjon a zsidóra, s ismét összehasonlítja magát, a saját kárára, más usztasákkal. Kihaszználva ezt a saját maga elleni dühét, egyszerre dühösen fordul Pápóhoz:

— Hallod-e, rögtön elő az arannyal és a pénzzel, hogy ne sokat beszéljünk, mert...

Míg ezt mondta, úgy figyelte saját szavait, mintha messziről jönnének; neki úgy tetszett, hogy minden szava túlságosan elnyújtott, olyan mint a közönséges beszéd szavai s nem hangzanak ellentmondást nem tűrő büszke parancsként. Beszért és egyúttal arra gondolt, hogyan mondta volna ezt valaki a fiatalabb, igazi usztasák közül. A végén pedig, a »mert...« után következő szünetben — melynek kínzással vagy megöléssel való fenyegetést kellene jelenteni, vagy fenyegetést mind a kettővel — kongó ürességet érzett. Mert...! Mi az, hogy »mert...«? Semmi. Tehetetlen vágy ez, hogy hatalmas és rettenetes legyen és ezáltal szerezzen, birtokoljon és élvezzon és legyen valaki és valami, de ez egyúttal félelmet is jelent mindentől, érdemteleniséget és megzavarodást. Vágy ez, hogy mindez ne legyen, de úgy ne legyen, mintha soha nem is létezett volna — sem a vágya, sem az előtte álló zsidó, sem ő maga. Vágy ez, hogy más ember legyen, másvalahol, olyan aki nem tudja, hogy vannak ilyen vágyak, ilyen cselekedetek és ilyen helyek.

S most, ha már követelt és fenyegetett, most fel kell lépnie ez ellen a Mentó ellen, mégpedig hidegen, erélyesen és céltudatosan. De erre nem képes. Hogyan is lenne képes ezekkel az ellentmondó gondolatokkal, melyek fékezik és húzzák minden oldalra. Sírna, menekülne, gyilkolna e miatt a tehetetlensége miatt. Ezt a Mentót pedig most mindennél jobban gyűlöli, gyűlöli mint a saját tehetetlenségét.

Míg mindez váltakozott és kavargott benne, nem is nézte az előtte álló zsidót s nem is látta őt jól. Mentó elsápadt az usztasa váratlan és erélyes követelésére s érezte, hogy nyakán és homlokán kigyöngyözik a halálverejték. Tehát ez is követel, gondolta, s ez a gondolat lesujtotta. Hát persze, ő pedig balgán azt hitte, hogy a vallatás komoly és a feldeledeknek van valami fontosságuk. Mindez pedig csupán bevezetés volt arra, hogy: pénzt és ékszert! Ez az, amitől ő legjobban félt. Pénz nélkül és értéktárgy nélkül lenni ebben a helyzetben annyit jelent, mint kitenni magát a letartóztatás, kínzás veszélyének és mindennek, amit félelmében ébren és ál-mában elképzelt. Más nem marad, mintsem, hogy meggyőzze és bebizonyítsa neki, hogy valóban semmije sincs. Kihaszználva az usztasa töprengését és a csendet, míg az usztasa a saját gondolataival foglalkozott s csak az ajkát mozgatta, mintha ki nem mondott szavakat rágsálna, Mentó egy kissé összeszedte magát és beszélni kezdett. Úgy beszélt, mint aki az életét védi.

Gabalyított, bonyolított és tücsköt-bogarat összehordott, arra törekedve, hogy meggyőzze Kóvicsot, hogy nincs se pénze, se ékszere. Milyen nehéz bizonyítani az igazat, mely nem látszik valószínűnek! Különösen ebben az időtájban és ilyen embernek! Könnyes lett a szeme, oly őszintén haragudott önmagára, mert oly tékozló volt és annyit kártyázott, hogy most valóban nincs pénze, amit pedig ez az usztasa nem hisz és nem is fog neki elhinni. Annyi hazugság van az emberek közt, különösen, ha pénzről van szó, hogy senki senkinek sem hiheti még a tiszta, való igazat sem. Annyi, hogy ő maga is — noha tudja, hogy nincs és nem is lehet pénze — nekifeszül és halálverejtékét izzad, hogy hihetővé tegye ezt az igazat, erőlködik, hogy kitaláljon, hazudjon valamit, amivel elhitetheti ezt az usztasával is.

S Mentó beszél, mentegetőzik és esküdőzik égre-földre, magyarul, igérget, könyörög és hízeleg, szaporítja a szót, egész mondatokat iktat közbe minden értelem nélkül, töri szegény fejét és száraz nyelvét, mert tudja: amíg beszél és amíg az usztasa beszélni hagyja, addig jó, addig nem kínozza és még van remény, hogy életben marad. Beszélni annyi, mint halogatni a kínzást. Annyi, mint élni.

Ő nem olyan, mondja Mentó, mint a többi zsidó. Nem, ő nem viszi bankba, nem rakja kaszniba a pénzt. Nála a mellényzseb a kaszni, de itt sem melegszik meg a pénz. Mindent megeszik és megiszik a cimboráival és barátaival, akik többnyire nem is zsidók és akik közt katolikus is van. Még mennyi! Nem, pénze az nincs, megesküdhet a szeme világára, az életére és a megboldogult édesanyja lelkiüdvére. Ha azonban olyan emberről van szó, mint a tiszt úr, ő mindjárt holnap nézni fogja, hogy előteremtsen, kölcsön kérjen és neki adja. Eladja a bútort. Dolgozni fog és takarékoskodik, aztán havonta ad majd. Belegebéd a munkába és éhen döglök, de a tiszt úr megkapja a magáét. S ez biztos pénz, olyan mintha betétkönyvecskén lenne a Nemzeti Bankban.

Mindezt elmondta s a homályos szobában újra csend lett; mindez nem volt elég, hogy elfedje azt a pörén, hidegen és sötétben elnyúló végtelen éjszakát, mely olyan, mint a végzetes, végnélküli folyosó. Mindent elmondott, amit kigondolhatott és elmondhatott, s mégis tovább kell beszélnie, bárhogy és bármit. S Mentó beszélt. Hazudozott, azzal a hévvel, mellyel a kínoktól való menekülés és a haláltól való félelem megihleti az embert. Mesélt szélében-hosszában valami hagyatéki perőről, mely a jugoszláv hatóságok korrump volta miatt akadozott eddig, de most az új, jobb körülmények közt elmozdult a holtpontról. Akár már holnap is meghozhatják az ítéletet, mellyel, kétségtelen, megsemmisítik a gazdag rokon végrendeletét. Mentó pedig a boldog örökösök közé kerül.

Amikor pedig elmondta ezt a mesét, más, még bolondabb és még kevésbé hihetőbb mesékbe kezdett. Lassú és vérszegény képzelete ide-oda futkosott, botladozott és a félelemtől üldözve, nyomorúságos és nevetséges bukfenceket vetett. Egyre nehezebben találta meg a szavakat és állította össze a mondatokat; szépen látszott, hogyan fűzi őket egymásba, mind kevesebb értelemmel és meggyőző erővel, de mégis fűzi, mert csak egytől fél: a befejezéstől és a hallgatástól. S így folytatta volna hajnalig.

Míg beszélt, Mentó szüntelenül izgett-mozgott, minden porcikája táncolt, észrevehetően és állandóan: arcizmai, kezeujjai, a lába, a szeme pedig mindig az usztasa tekintetét kereste, hogy visszamosolyoghasson rá. Kóvics Sztjepán azonban teljesen magába merült, látszatra igen messze volt a nyugtalan Mentótól, de voltaképpen sokkal közelebb, mint látszott s mint a szerencsétlen zsidó kívánta volna. Míg Mentó, bőre védelmében, beszélt és meséket szövögetett, Kóvics, oda sem hallgatva, a saját gondolatával foglalkozott, mégpedig nem is eggyel.

(Ebben a pillanatban Kóvics Sztjepán is a maga módján nyomorúságosnak és zavartnak látszott. Arca betegesen sápadt, rajta három sötét folt, három fekete sziget: két, szemöldökkel öszekötött fekete szem és a rövid, stuccolt bajusszal fedett, láthatatlan szája. A háta görnyedt, melle horpadt, s mintha elmerült volna a rosszat sejtettető, zöldszínű olasz egyenruhában. A ruha ujjai túlhoszszúak, a nadrág túlbő, a cipő és az új, fekete bőr-lábszárvédő pedig középtermetű katonáknak készült. Mentó azonban nem tudta olyanakká látni Kóvicsot, amilyen, hanem csupán félelmeinek usztasáját látta benne.)

Hogy lenne — gondolta Kóvics Sztjepán, ha most késsel beléje döfnék, csak úgy, hogy lássam, mit csinál, milyen lesz? Feléje döfök és — lehet, hogy bele is szúrok. Miért ne szúrnék bele? Miért? Úgy csinálom, ahogy akarom.

A likőr azonban sebesen és egészségtelenül dolgozott benne. Mentő lázas beszéde mindjobban bősztette. Gonosz gondolatok kavarogtak benne.

Igen, azt teszem, amit akarok. De, íme, minden alázatos és behízelgő magatartása mellett a zsidó nem válaszol a kérdésekre, nem teljesíti a parancsot, hanem igyekszik mesékkel és ígéretekkel kibújni. Tehát bolondnak tart, puhánynak, nem fél többé s nem érzi magát veszélyben. Hogy lehet az, hogy elszállt a félelme, s mikor történt ez? Nem tudom, de látom, hogy így van. S most, hogy is döfnék bele, amikor késő. Szemmellátható, hogy ez már nem fél. Persze, tőlem nem fél. Ha félne, egy másodpercet sem habozna, nem mesélne nekem ilyen bizalmaskodóan. A kezdetben megijedt, megijedt az usztasától, később azonban belém látott, minden fegyverzetén és egyenruhán keresztül meglátta a Kóvics Sztjepánt, a tehetetlen, jelentéktelen, puhány alakot, akinek mindenki elnéz a feje felett, akinek senki sem válaszol a kérdéseire, akit kutyába se vesznek és senki sem becsül, s akitől, természetesen, neki sem kell félnie.

Sztjepán itt egyszerre orrában érzi a dohos és összezsomósodott gyapjú-jólismert, éles és undorító bűzét, érzi a gyapjú-derékalj pokoli hőségét és a régi gondolatainak teljes nyomását, melyek fojtogatással fenyegetik.

— Pénzt!

Kóvicsnak ez a kiáltása úgy hasított bele a szobába, mint fuldokló sikolya, mint egyetlen egy elnyújtott aaaee! Ugyanakkor teljes erejéből és boszúállóan öklével az asztalra csapott. A likőrös pohárka felborult, a palack megingott a csupasz asztalon, a lámpa himbálózni kezdett és kissé elsötétült. A falakon és az alacsony mennyezeten hintázni kezdtek Mentő és Sztjepán mozdulatainak hosszú és fürgé árnyékai. Mentő félvak szemében ezek váratlanul felbukkant farkasok és rémalakok voltak. Mert Sztjepán kiáltására ő is felugrott, felborított egy széket és, mintha robbanás vetette volna el, a szoba sarkában termett. Még egy ideig mindkettőjüknek úgy tűnt, hogy a szobát még mindig ugyanaz a süketítő zaj tölti be és ugyanazok az árnyékok és mozdulatok veszik őket körül. Noha már minden régen csendes, mind a ketten még mindig ugyanabban a helyzetben vannak: Kóvics Sztjepán lehorgasztott fejjel áll, összeszorított ökle az asztalon, arca eltorzult s mintha maga is megijedt volna saját cselekedetétől s most szedi magát össze, igyekszik felfogni a helyzetet és valahogy kilábalni belőle. Mentő pedig a szoba sarkában hihetetlenül összezsugorodott és eltorzult a rémülettől.

Mentőt e'hagyta az ereje és a leleményessége, egy szót sem tudott mondani, csak az volt a vágya, hogy elkerülje a kínzást. De hogyan? Még soha sem sajnálta ennyire, hogy nem keresett többet és nem takarékoskodott s hogy nincs neki is valamicske ékszersze és aranya, amivel sok zsidó megmenti életét vagy legalább is elodázza a végzetét. Soha nem tud adni abból, ami nincs. Tehát el kell vesznie. Még egyszer felemelte mind a két kezét, mintha imádkozna, de már azt sem tudta, kit kér és mit.

— Könyörgöm, tiszt úr... Amint megvirrad, amint...

Kóvics Sztjepán hirtelen felegyenesedett merevségéből. A virradásnak és a holnapi napnak ez az említése újra megindította minden csepp vérét, minden dühét és az alkoholt. Úgy tetszett, hogy csak most döbben rá, hogy a ravasz és konok zsidó kelepcébe csalja ezzel a holnapi nappal, családtekként állítja az ostoba és puhány alak elé, akit lebecsül és megvet. Ugyanilyen éjszaka látta, hogyan adják át a valamikor tekintélyes és gőgös banyalukai zsidók régi családi ékszereiket, gyöngyöru, aranyból és platinából készült csodálatos színű és csillogású drágakövekkel díszített értéktárgyaikat a kiskorú és tejfölösszájú usztasáknak. Úgy adják, minden ellenvetés nélkül, könnyű szívvel, mintha csak aznap találták volna az országúton, azok a csórék pedig oly jókedvűen és természetesen veszik azokat át, mintha a dedapjuk viselte volna. Neki pedig ez a cingár zsidó azt állítja, hogy semmije sincs. Orcátlanul becsapja és össze-vissza hazudczik neki, mert azt hiszi: ez az alak nem veszélyes, ez puhány, mindig és mindenütt utolsó, ezt az ujjam köré csavarhatom. A holnapi nappal akarja őt a zsidó félrevezetni, ő pedig érzi, hogy számára nem létezik holnap, ő ehhez az éjszakához és ehhez a zsidóhoz van kötve s itt és most kell megmutatnia, hogy Kóvics Sztjepán kicsoda és micsoda. Többről van itt szó, pénznél és ékszernél sokkal többről. S lassan, vadállatiasan felemelkedik, teljesen elferdül és elcsavarodik, mintha láthatatlan kerítésen bújna át, s maga mögé vetve kezét, nehéz parabellumot húz elő, mint egy utolsó és döntő bizonyítékot, csövét határozatlanul arra az oldalra irányítja, ahol Mentó áll és — meghúzza a ravaszt.

Nem nézve, hogy pontosan hová lő, görcsösen szorítva a ravaszt és messze maga elé tartva a sorozatra beállított revolvért, Kóvics, mintha dörgő villámokat szórna, golyózáport zúdít a szoba sarkába, Mentó pedig furcsán és fantasztikusan csapkod a kezével, ugrál és szökdécsel, mintha a villámok közt futkosna és át-átugrana rajtuk.

(Éri Pál fordítása)

B. Szabó György (Illusztráció Herceg János „Vas Ferkó” c. könyvéhez).

Zsellérek

Beteg színét hat-nyolc gyereknek arcán
szánja a téli reggel, s felhő-falkán
ver végig a szél szöges ostora,
a zsupfödélben mély sebek jajongnak
és a kihült kürtő se tréfa szóval
kér bodor dísznek vig füstfodrokat.

Rongyait csak a kuckó szögletében
hiszi bocskornak a láb, de a réten,
hol két tehénnek rabjaként lohol,
úgy általázik mint az anya lelke
amely a könnyét könnyre ejti egyre
s öröme tűzként sohase lobog.

Kihült szemébe egyként fér a gyermek,
a mult, ma, holnap, s férje, akit nemre
vágya se fárad számon tartani,
s a férj?, szakállát míg a marka méri,
az ablakon át oly mindegyként néz ki,
ahogy halott néz port vagy baldachint.

Kenyérhéjat rág egy lány, az apróbbak
örülni próbálnak a sárgolyóknak,
miket játéknak szépít képzetük:
Egy nap játékát mind majd földre ejti,
baba-beszédét, hitét elfelejti,
robotba áll, ... egy lánnyal elterül;
s jön, jön, kit senki nem akar, a Gyermekek,
meghal a csók, mit Áldás mérgezett meg
mielőtt tüze, méze kifogyott, —
a lelkük kong, mint üres kincsesláda,
amelyből egyszer mindent, ami drága,
valaki olyan gyorsan kilopott.

(1943)

SAFFER PÁL:

A pofon

Furcsa ember volt az öreg Söröss Feri bácsi, magának való, mogorva ember. Szinte érthetetlen, hogy miért nevezte az egész környék Feri bácsinak, helyett hogy Söröss Ferenc-nek szólították volna, mert bizony az öreg senkinek sem szolgáltatott jogcímet az efféle bizalmaskodásra. Ritka ember volt a faluban, beleértve családját is, aki eldicsekedhetett azzal, hogy Söröss Ferenc egy-két jó szót szőtt volna hozzá. A kemény, irgalmatlan élet arra tanította, hogy a legjobb kísérő nélkül botladozni a maga útján.

Küszködött egész életében, míg összekuporgatta azt a pár holdacs-kát, ami most a kenyeret szolgáltatta a családnak. Leginkább egyedül küszködött. Valahányszor keményebbet ütött rajta az élet a kelleténél, egy fokkal mindig jobban magába húzódott, mogorvább és hallgatagabb lett. Az első házassága is szerencsétlen volt. Meddő asszonyt vett feleségül, aki azonfelül lyukasmarkú is volt. Az öreg tűrte egy ideig, de amikor már arra került a sor, hogy jó volna földet eladni, az asztalra csapott. Az asszony elhagyta és Söröss Ferenc még jobban egyedül maradt.

Azóta mintha megállt volna az élete. A vagyon ezután sem gyarapodott, pedig Söröss Ferenc keménykezű, do'gos ember volt. Amikor deresedő fejjel nem bírta tovább ezt a kutyának való magányos életet, hosszú fontolgatás után másodszor is megnősült. Magához képest fiatal asszonyt hozott a házhoz, de valahogy nem tudott mellette úgy felmelegedni mint az elsővel. Az új asszony pedig tartott tőle és esemény-számba ment ha nevén merte szólítani. A korkülönbség miatt-e vagy más okból, ki tudja?

Az öreg néha azon kapta rajta magát, hogy még mindig az első asszonyra gondol. Eleinte féltékeny is volt a fiatal asszonykára; árgus szemekkel figyelte minden mozdulatát. Attól félt, hogy deresedő fejével nem tudja lekötni a fiatal, egészséges asszonyt. Annus azonban semmi olyat nem tett, ami gyanúra adott volna okot. Mikor azután Juliska megszületett, az öreg végleg megnyugodott. Szerette a gyereket, úgy, ahogyan csak az ilyen kései jövevényt szokták szeretni. De hogy is ne szerette volna azt az aranyhajú csöppséget, amely — talán egyedül az egész faluban, — egy szikrányi tiszteletet sem mutatott Söröss Ferenc zord, borostás ábrázata iránt. Úgy érezte, hogy a gyerek által közelebb került Annushoz is. De erről nem szólt semmit és nem is mutatta, csak szokása szerint, önmagában nyugtázta, mint élete többi megtörtént dolgait.

A gyerek miatt fogott ebbe az új munkába is. Azelőtt soha sem dolgozott szőlőt, de most sokat akart keresni, mert érezte, hogy már nem sokáig bírja. Kiszívta belőle az erőt a háború.

Amint a gyerek nőtt, úgy fogyott, rohamosan Söröss Ferenc ereje. Mintha valami varázscsatornán folyt volna át az ő ereje abba a fiatal, fejlődő testbe.

Józsival, a szintén egylovas szomszédjával fogott össze. Már hatodik éve, hogy együtt dolgozzák a szőlőt. Nem volt közöttük soha egy rossz szó sem, és most...

Egész éjjel nem aludt. Gondolkozott. Szinte percenként csikordult meg alatta az öreg díván, ahogy forgott, izgett mozgott. A kezét mintha tűz égette volna és idegesen rándult egyet, valahányszor eszébe jutott a tegnapi este...

Embert ütött meg, felnőtt, komoly embert. Azt ütötte meg, akivel hat évig együtt verítékezett. És mindezt amiatt a néhány kosár gyümölcs miatt, amit tudta nélkül kivitt a piacra, ha igaz, mert az sem biztos.

Annus sem aludt. Tágranyílt szemekkel bámult a sötétbe és hallgatta a díván nyikorgását. Magában fontolgatta, hogy mi történhetett. Kérdezősködni nem mert. Még soha sem volt hozzá goromba az ura de azért mégis tartózkodó, szinte félelemmel vegyes tiszteletet érzett iránta. Gyereknek érezte magát mellette, és attól félt, hogy ha megszólal, olyat talál mondani, ami elárulja tapasztalatlanságát. Pedig Annus azt szerette volna, ha az ura legalább megközelítőleg magához egyenlőnek fogadja el. Hiszen szerette ezt a megviselt, fáradó, szófukar embert és minden tudásával és érzésével azon igyekezett, hogy elviselhetővé tegye számára a kemény, kíméletlen életet. De most jobbnak látta ha hallgat és megvárja míg az ura magától megszólal.

Már az este észrevett valamit. Először arra gondolt, hogy talán Péter, a szövetkezeti elnök beszélt megint az urával. Már régen kerülgetik őtet is, meg a Józsit is, a társát, a szövetkezetbeliek, mert mindkettőjüket dolgooskező, jóesű embernek tartja az egész falu, és szeretnék maguk között látni. Már egy hónapja ott fekszik a belépési nyilatkozat az asztalfiókban, de az öreg csak nem tudja magát véglegesen rászánni, hogy belépjen a szövetkezetbe. Hogy miért, azt Annus nem tudta, mert abból a néhány kurta szóból, amit az ura mondott, nemigen lehetett kiokosodni.

Később azonban elvetette ezt a gondolatot. Valami súlyos dolognak kellett történnie, hogy az ura ennyire vívódik. Érezte hogy egyre jobban erőt vesz rajta a nyugtalanság, a félelem, valami határozatlan veszedelemről, amely itt ólálkodik az ajtó előtt és fel akarja borítani a kis család nyugalmát.

A falióra zengve elütötte az öt órát. Künn már kivirradt a vasárnapi reggel, és Annus jólesően nyújtózkodott egyet arra a gondolatra, hogy ma egy kicsit tovább lustálkodhat.

Az öreg felült. Teste alatt minden ízében recsegett, ropogott az öreg díván. Lassan, szinte gondolkodva dugta lábait a papucsába, azután felállt és óvatosan, hogy fel ne ébressze az asszonyt meg a gyereket, kiment a konyhába.

Annusnak eszébe jutott, hogy az este kikészítette neki a tiszta vasalt inget, úgy ahogy már hosszú esztendőök óta minden vasárnap, de nem szólt.

Az öreg vizet öntött a mosdótálba, és előbb két kézzel beletámaszkodott a hideg vízbe, azután lassan, megfontoltan mosdani kezdett. Fáradtnak, összetörtnek érezte magát az álmatlan éjszaka után. Sokkal fáradtabbnak mint eddig bármikor. A hideg víz nagyon jól esett neki.

Amikor kész lett, ismét halkán, hogy az alvókat fel ne ébressze, kinyitotta a konyhaajtót. Az őszi reggel illatos hideg levegővel fogadta. Megborzongott. Félretolta a kapun a reteszt, és kiment az utcára. Az utca is csendes volt, kihalt, mintha a hosszú, egyenes házsorok is aludnának. Sehol senki. Megszokta, hogy minden reggel, mielőtt munkához látna, kiáll egy pár percre az utcára »megnézni, mi van a világban« — ahogy szokta mondani. De most nem azért ment ki.

Józsihoz akart elmenni. Valahogy kimagyarázkodni, kibékülni, vagy ha kell még meg is alázkodni. Csak ez a szörnyűség valahogy elintéződjön. Félt a falu szájától, de még jobban attól, hogy Józsi cserben hagyja. Attól, hogy egyedül marad.

Elindult a szomszéd felé. Amikor a kapuhoz ért, megállt. Még tusakodott magában. Vajjon bemenjen-e, hogyan is kezdje... Végül mégis rászánta magát és bezörgetett. Hátulról, az udvar mélyéről szólalt meg egy hang:

— Ki az? Ki zörög? — ugyanakkor közeledő lépések hallatszottak az udvar tégláin.

Az öreg várt egy kicsit, azután megszólalt.

— Én vagyok Józsi. Eressz be.

— Mit akar?

— Beszélni szeretnék veled.

— Nincs nekem magával mit beszélni. Jobb lesz ha elmegy. Ne csináljunk kis bajból nagyot — hallatszott a kapu mögül a válasz, majd a távolodó léptek. A bentlévő szemmeláthatólag befejezettnek tekintette a beszélgetést.

Az öreg szinte összecsuklott. Keze tehetetlenül csüngött az oldalán, feje a mellére hanyatlott, és lassan, szinte vonszolva önmagát, elindult hazafelé. Halkan betette maga után a kaput és hátra ment a marhaisztállóba.

Villát fogott, hogy kitisztogasson a tehén alól, de olyan gyengeség fogta el, hogy le kellett ülnie.

Már jóideje ült, amikor Anna benyitott. Sajtárt és kisszéket hozott, fejni jött. Az öreg kivette mind a kettőt a kezéből, és leült fejni. Amikor kedvezni akart az asszonynak, mindig megfejt helyette. Neki nem esett nehezére, az asszony pedig nem szeretett fejni. Most is kedvezni akart neki. Valami szájalom szánta meg eziránt a fiatal asszony iránt, aki a sorsát az ő zord, barátságtalan életéhez kötötte. Adósnak érezte magát Söröss Ferenc.

De nem ment most a fejés sem. Az elernyedtt ujjak közül kisiklott a tehén tőgye, anélkül hogy a sajtárba egy csöpp tej is csurrant volna. A tehén is mintha megérezte volna, hogy valami nincs rendjén, elkezdett fészkelődni. Az öreg ült egy pillanatig, és tanácstalanul bámult maga elé, azután hirtelen felkelt, attól félve, hogy Annus valamit észrevesz. Vissza adta neki a sajtárt.

— Nesze csináld, én inkább átmegyek és kiganézek a ló alól. Annus nem szólt semmit, csak utána nézett, és ahogy a bizonytalan járású, megrokkant embert nézte, még nagyobbra nőtt benne a félelem.

A ló körül sem ment a munka. Az öreg immel-ámmal kitakarított alóla, azután leült az abrakosládára és gondolatokba merült.

Megdöbbenve állapította meg, hogy az utóbbi időben egyre jobban erőt vesz rajta a gyengeség. Nem tudta, mi lehet. Megbetegedett volna, vagy a háborús szenvedések most bosszulják meg magukat? Félelem fogta el arra a gondolatra, hogy nem tud majd dolgozni. Mi lesz Annával meg a gyerekekkel? Kár volt a multkor olyan büszkén kiadni az útját Péternek, amikor a szövetkezetbe hívta. Akkor még abban bízott, hogy Józsival ketten mégis többet keresnek majd, mintha a szövetkezetbe lépne.

A gyerek. Csak a gyerek miatt akarta annyira a keresetet. Boldog, nyugodt, megelégedett életet akart a gyerekeknek. Olyat, amilyen neki sohasem volt. És most nincs semmi, se szövetkezet, se Józsi, csak ez az ő két reszketni kezdő, reumás, kidolgozott keze. Most egyedül maradt. Végleg egyedül.

A kezeügyében egy kötőfék volt a láda szélén elvetve. Azt babrálta húzogatta.

— Ez volna talán a legokosabb, — gondolta — véget vetni mindennek, a kínlódásnak, a magányosságnak. Annus a 4 hold földdel majd talál magához való férjet. Fiatal még. Csak a gyerek ne volna. Egyedül volt az egész életében, jobb lett volna továbbra is egyedül maradni. Mennyivel könnyebb volna most. Az ilyen után, aki nem életre való, nem kérdez senki. Még a kutya se vonít utána az udvarban. Mikor senkije sincsen.

Ilyen az élet — gondolta — és nem is fájtn neki, hogy vannak a világon emberek, akik számára az élet szebb, jobb, melegebb...

Hirtelen az jutott eszébe, hogyan akasztott fel a fronton a szakaszbeli cigány egy szökevényt. Mert a kapitány úr úgy döntött, hogy kár az ilyennek a golyó. — Hangosan fölnevetett. — Milyen szép pirosarcú gyerek volt. Úgy rimázkodott a századparancsnoknak, hogy kegyelmezzon neki, hiszen csak a gyereket akarta látni, aki azalatt született amíg ő oda volt. Azután visszajött volna. És nem tudta elhinni az utolsó pillanatig, hogy tényleg fölakasztják. Azután olyan nevetségesen kalimpált a kötélen. Ó, Söröss Ferenc akkor hányingert kapott... de ez már régen volt...

Fölkelt a ládáról és a gerenda alá lépett. A fehérre meszelt gerendából egy fekete kampósszög állt ki. Földobta a kötőféket, megigazította, azután ránehezedett. Megpróbálta hogy elég erős-e.

Így csinálta a cigány is akkor — villant ismét eszébe. A sarokban egy kispad állt. Odahúzta a gerenda alá és fölállt rá.

— Ha valaki most látna, azt gondolná hogy tényleg fel akarom magam akasztani — gondolta — pedig talán tényleg az volna a legokosabb. Lelépett a padról és lassan gondolkodva, szinte öntudatlanul, csomózni kezdte a hurkot...

Arra fordult meg, hogy az istállóban hirtelen világos lett. Annus állt az ajtóban. A fején hátracsúszott a kendő a fejestől, kezét a mellére szorította és úgy állt ott a reggeli nap verőfényében, a vékony ruhából kidagadó erős, egészséges testével, mint valami sötét anyagból faragott gyönyörű szobor.

— Istenem — szólalt meg halkan... Istenem... Feri...

Az öreg mintha most ébredt volna fel. A padot nézte és a kötelet, és lassan, székenyezve elfordította a fejét. Anna közelebb jött. Tejszagú, meleg kezével lassan, óvatosan, mint valami csodatevő doktor, végig simított férje homlokán...

— Keresik... — pihegte alig hallhatóan. — Itt vannak...

Az öreg összerezent. — Ki keres?

— A Péter meg az öreg Balla... azt mondják... eljöttek mégegyszer beszélgetni.

Söröss Ferenc úgy érezte, mintha valami langyos, kellemes meleg öntené el a testét. Megfogta a homlokát simító kezét és lassan, gyengéden magához vonta az asszonyt...

Amikor kiment a vendégek elé, Annus még utána szólt:

— Az a papíros... kedves... ott van az asztalfiókban. — S a hangja búgott, mint a harangok szava.

Acs József rajza

Ha rád nézek . . .

Ha rád nézek, pirosabb az arcod,
csillog a hajad,
míg én nézlek, szememben meglátod
gondtalan magad.

Mert amit így, némán veled teszek,
önző szép dolog:
én minden mozdulatot meglesek
míg a szív dobog.

S mély anyás gondodat én is várom,
mint kicsi lányom,
mikor szeméről az első nyáron
elröppent az álom.

A környezetből már sokat látott,
keveset értett.
Így vagyok veled, ha világ megbántott,
eljövök érted.

Jó megbújni izzó tekintettel,
békésen nálad.
Nézni, hogy nézel, mikor szívemben
sajog a bánat.

Béke ez, talán mint a piros cipő
amit sütöttél,
Éltet! Értelmet ad, biztató
és örökkön él.

Hozzászólás

A »HÍD« 1951. decemberi számában örömmel olvastam Tél József »Tüsköm ugrás« c. írását és népdalgyűjtését.

Műkedvelésből jómagam is foglalkozom néprajzi gyűjtéssel. Nem éppen népdalgyűjtéssel. Mégis szeretem, ha bármilyen néprajzi adattal találkozom. Az utóbbi időben a »HÍD« mind többször ad erre alkalmat, s ez mindenesetre dicséretre méltó igyekezett, amit meggyőződéseem szerint előbb-utóbb siker koronáz.

E téren dicséretes Tél József gyűjtése is. Azonban előjáróban, minden tévedés elkerülése végett, meg kell jegyeznünk, hogy nem olyan értelemben, ahogyan azt cikkében (813. old.) ő maga megállapítja. Tél József megállapításait a szerkesztőség két helyen is kénytelen volt helyesbiteni.

Annak hangsúlyozása mellett, hogy a gyűjtést így is értékesnek tartom, további néhány megjegyzést szeretnék tenni, hogy Tél József által is kíváncsnak tartott további gombosi és egyéb gyűjtés alkalmával még több körültekintéssel, és lehetőleg a mindenáron eredetiségre való törekvés nélkül végezzük ezt a szép munkát.

Tél József egészen kezdő gyűjtőnek mutatkozik. Ez nem csupán annak a megállapítása, hogy nagyobb gyűjtői tapasztalat nélkül indult, hanem annak is, hogy a már elég gazdagnak mondható magyar népköltési gyűjtések úgyszólván teljes figyelmen kívül hagyásával vont le néhány megállapítást. A legkirívóbb az, amit már a szerkesztőség is észrevételezett: az eredetiség (»a sok ősi dallam és változatos dalszöveg...«, amelyet csak Gomboson tudnak a lányok«. L. 815. old.). Tél József itt megjegyzi ugyan, hogy más helységek lakói is hallhatták ezeket a dalokat, de azt úgy magyarázza, hogy a gombosiaktól tanulták el.

Hát ez az, ami erősen kétségbevonható. Ugyanis a néprajz már régóta ismeri és alkalmazza az összehasonlító módszert és bizony gyakran megtörténik, hogy néha a több száz változatból nem tudja megállapítani, melyik szöveg vagy melyik dallam a legeredetibb.

Tudjuk, hogy egyik-másik népdal vagy népmese több változatban ismeretes. A valamikor eredeti szöveghez a szomszéd faluban (nem ritkán már ugyanabban a faluban is) hozzátesznek valamit, de lehet, hogy valamit elvesznek belőle. Sokszor ugyanazt a szöveget más dallamra húzzák vagy ugyanarra a dallamra más szöveget dalolnak. Ki tudná megállapítani a legtöbb esetben, hogy melyik az eredetibb! S itt van Tél József érdeme, hogy ezeket a gombosi változatokat is feljegyezte (egy eredeti mellett). Egyben azonban itt van Tél József tévedése is, de mulasztása is. Aki néprajzi gyűjtésre adja a fejét (jó volna, mennél többen

tennék), annak legelső kötelessége, hogy a gyűjtés tárgyául választott terepen az eddig gyűjtött anyaggal valamelyest megismerkedjék. Sajnos, ezt sokkal nehezebb megvalósítani, mint megállapítani, mert nekünk itt Vajdaságban a népdalokkal kapcsolatban nagyon sokszor nem csak a kotta hiányzik (a fonográf, illetve grammfonlemez mellett), hanem a szöveg is. Nagyon sokszor; de nem minden esetben. A Tél József által közölt népdalok esetében, legalábbis a szövegre vonatkozóan, nem nehéz megállapítani, hogy ilyet nem csak »Gomboson tudnak a lányok«.

»A gombosi torony tetejébe
ül egy holló tiszta feketébe« —

szöveg kissé rövidebben már rég le van jegyezve. (L. Szellemi néprajz. 38. old. Sajtó alá rendezte Viski Károly.) Ott így hangzik:

»Jegenyefa tetejébe,
két holló ül feketébe...«

Tény, hogy e két szöveg nem teljesen azonos, de tény az is, hogy a különbség közöttük nem nagy.

A Tél József által közölt »egyedüli szöveg«-nek jelzett »Házunk előtt folyik el egy halastó« egyetlen versszaka mellé a szerkesztőség közölt három másik versszakot horgosi forrásból. A szerkesztőség által közölt második versszak másik változatát az »Ethnographiá«-ban olvashatjuk (40 : 191. old. l. i. m. 66. old.). Egy harmadik változatát a háború előtti »Kalangyában« közölte egy kanizsai gyűjtő. Ott természetesen »Kanisai zöld erdőben van egy tó...« szöveggel.

A legismertebb változata mégis alighanem betyárnóta:

»Monostori (vagy más) zöld erdőben születtem,
Anyám se volt, mégis főnevelődtem,
Úgy nyöttem fő, mint a madár a lombba',
Betyár voltam már tízéves koromba.«

Ennek az utolsó sornak nagyon ismert a következő változata is:

»Volt szeretőm már tízéves koromban.«

A Tél József által közölt harmadik népdal utolsó helyen írt szövegét: »A faluban nincs több kislány csak kettő...« kezdetű a Tiszamentén is mindenütt dalolják. Ott is, ahol a plébános nem hetvenéves aggastyán. Méghozzá minden kérés nélkül.

A »Piros alma csutája...« c. népdalt főleg »Vékony deszka kerítés...« címmel rengeteg, számtalanszor közölt változatban mindenütt ismeri a magyar nép. (L. i. m. 54. old., Kalangya, 1941. jan.-febr. 26. old.). Tél Józsefnek csak az az érdeme, hogy sikerült új szövegváltozatot is találnia. Természetes, hogy már csupán ezért is érdemes Tél Józsefnek népdalt gyűjtenie. És a gyűjtést folytatnia.

S ehhez a további munkához is előre sok sikert kívánunk. Magam részéről e kívánság mellé még ideteszem »a vajdasági magyar közművelődés asztalán« már több mint 40 éve található »Csillag Boris« c. népdal szövegét, amelyet Tél József cikkének befejező része szerint (813.

old.) fel szeretne kutatni. A szöveget Borovszky: »Bács-Bodrog vármegye monográfiája» c. munka I. kötetének (1909) 347. oldalán találtam a következőképen:

»...ha a gombosi lányok nagybőjtben vagy ádventben nem tánczolhatnak, »Csillag Borist« ugrálnak, e közben énekelnek:

I — 1. Ez a kis lány arany kocsi,
Kiment kukoricát lopni.
Késsel vágta el a tövit,
Meg ne hallják a csöngésit.

2. Meghallották a csöngésit,
Elvették a jegykendőjét.
A kukoricát nem bánom,
De a jegykendőt sajnálom. (Topolya.)

II. — 1. Esik eső a mezőre, csak úgy dül,
Bárcsak könnyű hullna babám szemiből;
Eső után szépen vidul a mező,
Könnyezve szól a lágyszívű szerető.

2. Viszi a szél a fölleget lefelé,
Ború után ragyogó nap jön elé;
Bárcsak vinné búmat is el magával,
Csak engemet hagyna itt a babámmal. (Baja.)

III. Megüzentem a babám annyának,
Hogy ne tarcsa a fiját magának.
Ha magának akargya tartani,
Ne eressze szívem elrabolni. (Dávod)...

V. — 1. El kell mennem katonának messzire,
Itt kell hagynom a rózsámat, nincs kire;
Terád hagyom, legkedvesebb pajtásom,
Éljed vele világodat — nem bánom!

2. Haza jöttem édes, kedves pajtásom,
Add vissza a szeretőmet — sajnálom,
Kilenc falu, tizediket most járom,
A rózsámnak párját fel nem találom!«

A zárójelbe tett helységnevek minden valószínűség szerint a szöveg eredetére utalnak. Borovszkynál nincs semmi magyarázat s a dallam sincs lejegyezve. Tudomásom szerint mind a szöveg mind a dallam megtalálható Molnár Imre és Lajtha László »Játékokországa« című gyermekeknek készült játékos könyvében. Lehet, hogy éppen a gombosi változat vagy eredeti.

A »Bújj, bújj, zöld ág...« szövegét, zenéjét és játékát a Tiszamentén is, de máshol is minden nehézség nélkül megtalálhatjuk.

Lehet azonban, hogy Gomboson más változata van.

Azt is érdemes fegjegyezni.

Ch. Forge

SULHÓF JÓZSEF:

Goldmark Károly

Rég volt, s ma már csak évfordulók ködlebbentő suhanása villantja elénk néha azt kort, amikor a Kelet még csodálatos mesevilág volt az európai képzelet számára, amikor még csak az Énekek énekén, s az ezeregy éjszaka meséin keresztül látszott ide az a tüneményes álomvilág, a mesék, szerelem, hősök és mérhetetlen kincsek világa. Titkokkal volt teli ez a sejtelmes világ, csodákkal, ragyogással, napfénnel és forró éjszakák titokzatosságával. S keleties, buja dallamai még inkább szárnyat adtak a képzeletnek, hogy odaszálljon, odataláljon ebbe a messzi, messzi világba, amely tulajdonképen csak — álomvilág volt.

Ebben az álomvilágban, a csodáknak ebben az útvesztőjében volt az egyik legnagyobb vezető Goldmark Károly. Kelet sejtelmes muzsikáját fogta fel a zeneszerzők érzékeny idegeivel, s belőle gazdagon, bőven buzgott ez a zene, ott is nyomot hagyva zeneköltészetén, ahol a szándék egészen más világba vezetett. A keleties zenei nyelv kifinomulásában, kicsiszolásában azonban — talán éppen ezért — Goldmark Károly a legnagyobbak között állt. S ha ma már nem is sok művét tartják műsoron, vannak köztük halhatatlanok, amelyek a legnagyobb alkotásokkal együtt maradnak életben az idők végtelenségéig és kétségtelenül él hatása, az a hatás, amelyet egy kifinomult, csiszolt zenei stílus fejlesztésével gyakorolt.

Élete, pályája is különös. Apja huszonegy gyermeke között egyike volt sorban az utolsóknak és bátyja már régen orvos volt Bécsben, amikor a gyermek Goldmark Károly született. A szülői házból csak a nyomor, a nincstelenség, a küszködés emlékét vihette magával, s mégis, még abból a nyugalmasabb és kulturáltabb világból is, amelyben gyökeret vert, mindig visszavágyódott gyermekkori emlékeihez. Írni-olvasni csak tizenkétéves korában tanult meg, sokat nyomorgott és nagyjából maga tanult meg mindent, amit tudott, s mégis nemcsak zenetanár lett, hanem utóbb zeneakadémiai tanár is, s azok közé tartozott, akik korunk legnagyobb zenészeit nevelték.

Ott született, ahonnan a kulturátlanság még két halhatatlant űzött a magyar földről a világba: a Dunántúlra. S mint Haydn és Liszt, Goldmark sem tanult meg magyarul, de magyarnak vallotta magát és életének legboldogabb időszakai azok voltak, amelyeket Magyarországon töltött. Apja keszthelyi zsidó kántor volt, kis állás, nagyon kis javadal-

*Goldmark Károly 1830. május 18-án született, de majdnem valamennyi német zenetudomány-könyvben 1832. áll. Néhol erre az évszámra hivatkozva évfordulót ünnepeltek, Mi egy elmulasztott megemlékezést pótolunk.

mazás és hozzá huszonegy gyerek. Csak a legidősebb, József, futott előre, éhezte végig a gimnázium és az egyetem éveit olyan vasszorgalommal, hogy idő előtt, korhatár előtt orvossá lett. A többi még majdnem mind otthon volt, amikor Károly született és nevelkedett. Az új jövevényt már csak egy-két testvér követte, s a rengeteg gyerek között Károly valósággal elveszett. Ruházni sem győzték, etetni se nagyon, s e gyermekévek, az első tizenkét év alatt arra sem tellett, hogy írni-olvasni megtanítottassák. Valószínű, hogy abban az időben apja is csak a bibliát tudta olvasni, a betűvetéshez nem értett.

De a kis Károly tehetsége, zenei készsége és képessége egyre világosabban megmutatkozott. Jótékonykodók segítségével felszerelték annyira, hogy nem kellett mezítláb mennie Sopronba. Ott azután hamar felfedezték képességeit. Egyszerre kezdte tanulni a betűvetést és a kórákat. Hegedülni tanult, akkor még azt hitték, ehhez van a legtöbb tehetsége. Amikor két év múlva bátyjának Bécsben úgyahogy kezdett jövedelmezni az orvosi gyakorlat, Bécsbe vitte a gyereket és ott nevelte. Jansa, a híres hegedűtanár két évig foglalkozott vele. Akkor átadta a gyereket a bécsi zeneakadémia hírességeinek; Böhm és Pleyer lett az ifjú Goldmark tanára. Zongorázni maga tanult meg, s egyéb tudását is maga gyarapította, iskolába majdnem sohasem járt.

A negyvennyolcas forradalmak új irányt szabtak életének. Bátyja, Goldmark József fontos szerepet játszott a rövidleflyású bécsi forradalomban. József, noha már gyakorló orvos volt, fenntartotta kapcsolatait az egyetemi ifjúsággal és az ifjúság forradalmi megmozdulásának élére állt. Fontos és nagy szerepet töltött be Metternich megbuktatásában, jogok kiharcolásában. De amikor a lemondott császár helyére trónra léptetett Ferenc József nevében megkezdtek a forradalmárok üldözését, Goldmark Józsefnek menekülnie kellett. Amerikába szökött, s Károly magára maradt.

De csak rövid időre. A forradalom szele őt is elsodorta a művészet akkori zárt világából. Hazament Magyarországra, hogy harcoljon. Fegyvert fogott a hegedű helyett, s csatákba ment, ágyúbömbölés, puskaropogás, halálkiáltások zajába a zene elvonatkoztatott világa helyett. De ez se sokáig tartott. Menekülnie kellett, bujdosnia, hogy elkerülje a forradalmároknak bőven osztott börtönéveket. Rejtőzködött, Bécsben nyomorgott, rosszul fizetett hegedűórákból tengődött. Nagy bánatokból kis dalok — mondja Heine. Goldmark is ezekben a nehéz esztendőkből kezd alkotni. Első zenekari és kamarazene művei ebben az időben születnek.

És gyakorol, képezi magát. Zongorázni sohasem tanult, de az ötvenes évek elején váratlanul mint zongoraművész jelentkezik és sikert arat. A siker nyomán aztán áttér zongoraleckék adására, valamivel javul az anyagi helyzete és bővül baráti köre is, úgy hogy néhány év alatt eljut egy szűkebb kör elismeréséig, és műveivel végre kiléphet a nyilvánosság elé is. 1857-ben Bécsben megrendezi első szerzői estjét. Ezekben az években sokat hányódott. Volt színházi hegedűs is Sopronban, Győrött és Budán. Itt Budán Doppler, a magyarrá lett német karnagy vezette a zenekart és hatással volt Goldmark Károlyra is. Az első műveken Mendelssohn hatásán kívül ennek a budai légkörnek a hatása is érzik. Goldmark igazi világa még nem bontakozik ki belőlük. De a budai kapcsolatok révén, egy évvel a bécsi szerzői estje után megismétli ezt az estet Pesten is és majdnem három évig Pesten marad.

Az élet itt sem könnyebb egy házról-házra járó zongoratanár számára. Sok gond, küszködés, s ugyanakkor a harmincéves magános férfi

vívódásai kísérik pesti házaló útjain. De törhetetlen az akarata. Mindazt, amit más készen kapott, amiért neki véres verejtékesen kell verekednie, meg akarja szerezni. Tanul és alkot, fáradhatatlanul csiszolja már elkészült műveit. S ha sok is dallamaiban, színeiben, formáiban a hevenyészettség, ezeket a jelenségeket szándékosan hagyja meg egyébként nagyon nagy gonddal csiszolt műveiben, mert érzi, hogy ezekben a hevenyészettségekben jelentkezik az ősi ösztön, a tehetség. Ebből az időből származnak zongoradarabjai — jellemzően Sturm und Drang a nevük —, kisebb kamaraművei, s B-dur triója, amelyben már jelentkezik az igazi Goldmark, egész leszűrődött bölcsellete, látszólagos kiegyensúlyozottsága, amely alól azonban előtörnek annak a jelei, hogy benne mélyen sejtelmes és titokzatos álmvilág él.

Csak nehezen bátorodik fel annyira, hogy egészen átadja magát ennek az álmvilágnak. De amikor elérkezik ehhez a felszabadultsághoz, megírja Sakuntala-nyitányát, az indiai mesevilág bűvös, varázssos dalát. De két évig tart, mire előadják és világsikert arat ezzel a lelkéből lelkezzett művével. Bécs elragadtatással fogadja az újszerű, különös dallamokat, harmóniákat és a bécsi siker nyomán hamarosan Pesten is programmra tűzik a nyitányt. A filharmonikus társaság zenekarát Erkel vezényli és Goldmark szorongva ül a diszpáholyban. Mert a pesti hangversenytől nemcsak újabb sikert remél. Biztatást és segítséget is, hogy megkezdett első nagy operáját befejezhesse. A Sába királynőjén dolgozik ekkor és ez is a keleti mesevilágba viszi. Ég, izzik benne ez a sejtelmes, buja, titkokkal teli világ.

A kiegyezés, a barátkozás és — a forradalmi mult feledésének korszaka ez, s a Sakuntala nyitány pesti sikere valóban többet hoz Goldmarknak pusztá sikernél. Eötvös József kultuszminiszter kieszközli számára, hogy évi nyolcszáz forintot kap a kormánytól, hogy nyugalomban befejezhesse nagy művét, első operáját. Három év múlva, 1870-ben elkészül a Sába királynője. Különös, sajátos, egyéni mű, amelyen a kor valamennyi áramlata érzik, s mégis Goldmark egyéni művészete diadalmaskodik. Képzletére már kezdettől fogva nagy hatással volt Mendelssohn mesevilága, tündérbirodalma, de Goldmark csak a hatást fogja fel idegzetével, mint valami nagy érzékeny antennával. Őt nem a tündérek tánca, a lidércek lebegése ragadta meg, hanem egy egészen más mesevilág, amelyben őserővel feltörő dallamok színes képei keltik életre, varázsolják elő a csodákat, talán naív, de őszinte, s nem titkolt érzelmesség hatja át minden gondolatát, minden zenei megnyilatkozását, derű ragyogja be egész zenéjét, és mindez összekeveredve azzal az ösztönös vágygal, hogy tetsszék, roppant művészi erőt ad neki.

Erre az erőre szüksége van, hogy a másik nagyon erős zenei hatás ne jusson túlsúlyba munkásságában. Mert Wagner már diadalmaskodott a romantikus európai zenevilágban, majdnem megfellebbezhetetlenül újjáépítette az operát és a zenét a színpadi cselekménynek nemcsak szerkesztésévé tette, hanem fölébe is helyezte. Ebben az időben Wagner hatása és sikere több mint egy évtizedre elnémitotta a század másik legnagyobb operaszerzőjét, Verdit, aki kétségektől gyötört menekül Santa Agatara, birtokára és elzárkózik világ elől, de késő öregségére, letisztítva az olasz operáról a wagneri hatások sallangját, megírja két csodálatraméltó nagy operáját, az Othellót és a Falstaffot. Goldmark tudatosan és szándékosan menekül a wagneri hatás elől, nem akar behódolni sem a tiszta romantikának, sem magának a wagneri irányzatnak. Wagner is a mesevilágba, az ősgermán mitológiába nyúl tárgyért, De Gold-

mark ezt és ennek zenéjét is idegennek érzi. Ez nem az ő világa. S nem is ezt a zenét akarja, nem ezekkel az eszközökkel, nem ezzel a felépítéssel. Visszakanyarodik oda, ahonnan Wagner elindult bálványromboló útjára, a francia nagyoperák lírai hangjához menekül és maga is a nagyoperák formáját választja. Felhasználja mindazt, amit Wagner közül nyújtott, de csak az eszközöket, a drámai megoldásokat. Ennél tovább nem megy a lírai nagyopera egységének megbontásában, ezt az egyesített szerkezetet a maga fordulatos, varázsos ötleteivel tölti ki és még Naumann, az egykorú német zenetudós is kénytelen elismerni zenetörténelmében, hogy Goldmark a legjelentősebb mindazok között, akik a wagneri eszközök és hatások alatt, de önálló és egyéni nagyoperát írtak, s Goldmark még színekben is megtalálta a maga külön, egyéni hangját.

Hogy milyen belső harcok árán vívta ki ezt a felszabadulást minden idegen hatás alól, mibe került neki erőben, idegekben, azt soha senkinek sem mondta el. Szembeszállt egy forradalmi áramlatból divatáramlattá vált zenei megmozdulással és kiharcolta a diadalt. Ezt olcsón nem érthette el, de törhetetlen derűjétől nem fosztotta meg sem ez a belső küzdelem, sem az a külső, amely a következő öt évben folyt azért, hogy nagy művét elő is adják. Itt már egymaga nem tudott megbirkózni az ellenszeggel, ellenállással, segítségért fordult egy másik világbavető-dött magyar nagysághoz. Liszt Ferenc lépett közbe és Andrassy Gyula gróf révén — s ha igazak a történelmi pletykák, Erzsébet királyné segítségével — eszközölte ki, hogy a bécsi Operaház műsorra tűzze a Sába királynőjét. Öt évig tartott ez a harc, míg végre bemutatták Goldmark nagy művét. A kritika elismerése és a közönségsiker azután igazolta a közbenjárókat is. Jellemző a korra és elárulja a kiegyezés korának szellemét azonban az, hogy noha Goldmark a magyar kormány segélyéből élt, mialatt ezt az operát befejezte, s így tulajdonképpen a bemutatót Budapesten tervezte, a magyar kormány sem merte megengedni, hogy a Sába királynőjét műsorra tűzzék mindaddig, amíg Bécsben, az udvar szentesítésével elő nem adták. De akkor mindjárt a bécsi bemutató után Budapesten is színre került.

Zenéjének különös, gazdag képzeletű keleties színezetére felfigyeltek egész Európában. De maga Goldmark nem volt következetes és nem maradt hű ehhez a keleti világhoz. Későbbi operáiban másfelé keres témákat. A bécsi kispolgári életbe nagyon beleillő Házitücsökökért Dickenshez fordult tárgyért, Merlin és A hádifogoly című operái nyugati tárgyakat dolgoznak fel, s végül utolsó nagyoperáját Goethe Götze von Berlichingenjéről írta. Nyitányai is — a Sakuntalán kívül — nyugat felé fordulnak, programjukba nyugati tárgyat vesznek, s a keleti dallamok nem férnek össze ezzel a témakörrel. Többi műve nem is tud olyan sikert aratni, s annyira népszerűvé válni, mint a Sába királynője. Talán csak Ifjúkori emlékek című nyitánya olyan őszinte és felszabadult ismét, mint amilyen a Sakuntala volt.

A Berlichingeni Götze-öt már Budapesten mutatták be először és bár Goldmark közben bécsi zeneakadémiai tanár lett, s szorosan egybeforrott a császárváros művészvilágával, nem tudott elszakadni Budapeستől, Magyarországtól. Időről-időre hazalátogatott — ő mondta így, — de Keszthelyre csak akkor jutott el, amikor 1910-ben, nyolcvanadik születésnapján emléktáblával jelölték meg a házat, amelyben született. Ebben az évben fejezte be a nyolc évvel előbb írt Götze átdolgozását és újabb sikert, diadalt remélt. Merlint, Shakespeare Téli regéjét is át-

dolgozta, tánccal élénkitette, de ami ezekben a művekben maradandó érték, az annyira összeférhetetlen a szövegkönyvek tárgyával, hogy a Sába királynőjén kívül Goldmarknak ma már egyetlen más operája sem szerepel az operaházak műsorán. Zenekari műveit és kamarazene műveit is csak ritkán hallani mai hangversenyeken. De ezek között nagyon sok van, amely előbb-utóbb ismét feltámad és diadalmas hódítókörré indul.

Nyolcvanötéves korában, 1915. január 2-án halt meg, az első világháború nagy viharában, a harciassá uszított császárvárosban, Bécsben. Életének nagyobb részét belső és külső harcban töltötte. Csak a késői diadalok hoztak számára nyugalmat.

S rég letűnt az a tündéri mesevilág, amelynek nagy varázslója volt. De varázsos ereje megmaradt Goldmark zenéjében és ha nem is tud többé megtéveszteni fényével, az, ami Goldmark alkotásaiból felénk ragyog, több, mint az a képzelt régi világ, a titokzatos Kelet sejtelmes álmovilága; s elmondja, őszintén elénk tárja azt, hogy ez a világ csak a szárnyaló képzeletben volt. Goldmark zenéje éppen ezt a képzelt világot, ezeket a képzelt csodákat őrizte meg, amelyek valóságát azóta mi jobban ismerjük. De éppen mert mindenkiben él a meseszeretet, Goldmark könnyen magával ragadja ma is és egy jövődő korban is mindazokat, akik elmennek vele zenejének mesevilágába.

Ács József rajza

Választmányi ülés

Komáromi József Sándor könyve

Két világháború közötti nemzeti kisebbségi sorsunk kevés nyomot hagyott vajdasági magyar irodalmunkban. Úgy emlékszem, regény egyáltalán nem jelent meg, amely tárgyat kisebbségi életünkből merítette volna, a napilapok és folyóiratok hasábjain napvilágot látott »lokál-kulőrös« elbeszélések és novellák pedig inkább a felszínen mozogtak és nem nyúltak be a helyzetünkből adódott problémák tömkelegébe. Csak egy esztendővel ezelőtt, hat évvel a második világháború után derült ki, hogy abban az időben is íródott könyv rólunk.

Komáromi József Sándor »Választmányi ülés« című munkája 1936-ot tünteti fel születési éveként. Nem tudom, mások hogy vannak vele, de jómagam sokszor bizonyos kétellyel fogadom a versek, elbeszélések és egyéb munkák végére biggyesztett évszámot. Onigazolási kísérletet és törekvést látok bennük, igazolását annak: »lám én már akkor is így gondolkodtam, így írtam«. Ezt csak amúgy mellékesen jegyzem meg, mert nincs okom kételkedni, hogy Komáromi valóban 1936-ban írta meg könyvét. Erre vall a közvetlen átélésből fakadó szenvedélyes hang, amely könyvét leginkább jellemzi.

Beszéljünk a könyvről. A »Választmányi ülés« formailag újat jelent vajdasági magyar irodalmunkban. Nem regény, mert nincs egységes cselekménye és nem elbeszélés-gyűjtemény, mert bár hét különálló kerek, önmagában is egész elbeszélést tartalmaz, írója eredeti ötlettel és nagy mesterségbeli ügyességgel egységes keretbe foglalja őket. Ebből önmagából adódik a mű formai meghatározása is: keretelbeszélés. Nem a cselekmény egysége, hanem külső körülmények teszik egységessé a művet.

Miről szól a könyv? Egy kisváros kisebbségi magyar kultúréletének vezetőit vonultatja fel egy választmányi ülés keretében. Leírja, milyen külsőségek között, milyen formában foglalkoztak kisebbségi kultúréletünk »hivatott« vezetői népünk ügyeivel és egy-egy elbeszéléssel, egy-egy történet elmondásával jellemzi ezeket az alakokat.

Fontos része a könyvnek a »Búcsúszó az olvasóhoz« című záradék. Az író ebben a fejezetben megkísérli megindokolni művének kiadását másfél évtizeddel a megírás után, és már előre védekezik az esetleges bírálat ellen, mégpedig úgy, hogy önmaga is beismeri művének legkírívobb fogyatékoságait, de természetesen megokolni igyekszik őket.

Először is fiatalságára hivatkozik, mondván: »ezt a könyvet egy huszonötéves fiatalember írta« majd beismeri, hogy könyve nem tárgyla-

gos, mert »az a tizenöt év előtti fiatalember, vádiratot szerkesztett, száraz tények helyett kikerekített történeteket mondott el és inkább az érzelmekre, mint a hideg megfontolásra kívánt hatni«.

Ebben részben, csak részben van igaza. Nem az értelemre, hanem az érzelmekre kíván hatni és éppen azért nincs igaza abban, hogy írása vádirat. A vádiratok általában száraz tényeket sorolnak fel és inkább, sőt még inkább, kizárólag az értelemre hatnak, meggyőzni igyekeznek a vádiratban foglaltakról a hallgatóságot illetve az olvasókat.

A meggyőzés ereje azonban hiányzik a könyvből, hiányzik, mert hiányzik belőle a tárgyilagosság és a hitelesség. Nem vitatjuk, hogy kisebbségi magyar kultúréletünknek voltak olyan vezetői vagy szereplői is mint amilyenekről Komáromi könyvében megemlékezik, de ebben a beismerésben a hangsúly az is szócskán van. Alakjai — az egyesületi elnök, a bankigazgató, a lapszerkesztő és a többi — sokkal előbbek, sokkal meggyőzőbbek, sokkal hitelesebbek lennének, ha mellettük legalább futólag vagy vázlatosan bemutatta volna azokat is, akik valóban népük érdekeit szolgálták vagy legalább szolgálni akarták. Minden magyar közéleti személynél, mindenki, akinek bármi köze volt kisebbségi életünk irányításához, akinek beleszólása volt az ügyekbe, aljas gazember volt és az államalkotó többség minden tagja, aki bármilyen vonatkozásban kapcsolatban volt velünk, erkölcsi tekintetben toronymagasan állt felettük. Ez derült ki Komáromi könyvéből, ez a könyv legelemibb és leg súlyosabb hibája, ami kétségbevonja a könyv kiadásának indokoltságát is.

Miért nem emlékezett meg Komáromi könyvében azokról a lelkes fiatalemberokről, akik járási szolgabírók, községi írnokok, városi rendészeti tisztviselők önkénye és nem kevésbé a magukat hivatott vezetőknek kikiáltott alakok szereplési viselkedése ellen harcolva és hadakozva mégis teremtettek magyar kultúréletet, miért nem¹ szólt értelmiségi és dolgozó — iparos és kereskedő ifjainkról, akik a kultúregyesületek ifjúsági szakosztályain keresztül élénk tevékenységet fejtettek ki, iparosainkról, akik szerte Vajdaságban daloskörökben és más egyesületekben ápolták a magyar kultúrát?

Miért nem szólt mindezekről? Talán a válasz egészen kézenfekvő. Nem szólt róluk, mert nem tudott róluk, nem élt velük és nem élt közöttük. Azt a tizenöt év előtti fiatalembert vágyai éppen az Úri Egyletbe vonzották és talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, könyvét is azért írta meg, mert vágyai nem nyertek kielégülést, mert az Úri Egyletben nem jutott szerephez, bár társadalmi környezete és esetleg felfogása alapján az Úri Egyletben lett volna helye.

Komáromi könyvének vitatható témáját vitathatatlan írói készséggel írta meg. A keretbe foglalt hét elbeszélés — két világháború közötti kisebbségi multunk hét kísértetének felidézése — nem csak érdekes, hanem érdekfeszítő olvasmány. Filmszerűen pereg le előttünk hét szereplő életének egy-egy eseménye, valósággal magával ragad minden egyes mondata, szinte eszünkbe sem jut gondolkodni az olvasottak felett, csak amikor a könyv végére érünk. Ekkor azonban az első gondolat:

mégsem volt egészen így! Ezzel azt akarjuk mondani, hogy az író nem témájának hitelességével, hanem pusztán írói tehetségéből fakadó eszközökkel: szenvedélyes hangjával, élvezetes stílusával, hibátlan, ízes magyar nyelvével hat az olvasóra. Hibája és kisebbségi magyar multunk ellen elkövetett vétke ezért csak nagyobb, mert írói tehetségét hálásabb, népünk ügyét jobban szolgáló téma szolgálatába is állíthatta volna.

A szépen kiállított könyvet a »Testvériség-Egység« könyvkiadó vállalat adta ki B. Szabó György művészi fedőborítékával és szövegközi rajzaival.

Kollin József

B. Szabó György: (Illusztráció Herceg János „Vas Ferkó” c. könyvéhez)

TARTALOM:

Majtényi Mihály: Jovan Popovics — — — — —	66
Debreczeni József: Forgószél (színdarab-részlet) — — — — —	68
Galamb János: Magyar Ember — — — — —	79
Majtényi Mihály: Ady emléke — — — — —	81
Ivó Andrics: »Titanica« büffé (Éri Pál fordítása) — — — — —	86
Bencz Mihály: Zsellérek — — — — —	107
Saffer Pál: A pofon (elbeszélés) — — — — —	108
Urbán János: Ha rád nézek — — — — —	113

Disputa:

Ch. Forge: Hozzászólás — — — — —	114
----------------------------------	-----

Zene:

Sulhóf József: Goldmark Károly — — — — —	117
--	-----

Könyvszemle:

Kollin József: Választmányi ülés — — — — —	122
--	-----

Képek:

Címlapképünk: B. Szabó György: (Illusztráció Herceg János »Vas Ferkó« c. könyvéhez)	
Jovan Popovics — — — — —	65
Ács József rajza — — — — —	78
B. Szabó György: (Illusztráció Herceg János »Vas Ferkó« c. könyvéhez) — — — — —	85
(Illusztráció Herceg János »Vas Ferkó« c. könyvéhez) — — — — —	106
Ács József rajza — — — — —	112
Ács József rajza — — — — —	121
B. Szabó György: (Illusztráció Herceg János »Vas Ferkó« c. könyvéhez) — — — — —	124

Melléklet:

A HÍD XV. évfolyamának tartalom-jegyzéke

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Noviszád, Njegoseva u. 2/I. Telefon: 20—63

Kiadja a Testvériség-Egység könyvkiadóvállalat

Előfizetési díj: Egy évre 420 D, fél évre 210 D, egyes szám 40 D.

Postatakarékszám 300-904.870. Lapzártá minden hó 10-én

Kéziratokat nem őrizünk meg és nem adunk vissza

»Budutynoszt« nyomdavállalat, Noviszád

A Testvériség-Egység könyvkiadó vállalat eladásban lévő könyvei:

A LEGNAGYOBB MAGYAR ÍRÓK ALKOTÁSAI KÖZÜL MEGJELENT:

	Ára:
Petőfi Sándor elbeszélő költeményei — — — — —	120.— din.
Arany János lírai versei — — — — —	29.— „
Móricz Zsigmond: Rózsa Sándor a lovát ugratja — —	150.— „
Móricz Zsigmond: Rózsa Sándor összevonja a szemöldökét	150.— „
Tömörkény István: Válogatott elbeszélések — — —	32.— „
Móra Ferenc: Elbeszélések — — — — —	31.— „

KÖNYVEK HARCUNKRÓL A SZOCIALIZMUSERT:

	Ára:
Joszip Broz-Tito: Az új Jugoszlávia építése. II. könyv	65.— din.
Borisz Kidrics: A JSzNK gazdasági problémái — —	45.— „
Edvard Kardely: Az új Jugoszlávia útja — — —	150.— „
Mosa Pijade: Válogatott beszédek és cikkek 1941—1947	70.— „
Mosa Pijade: Válogatott beszédek és cikkek 1948—1949	100.— „
Milován Gyilász: Cikkek 1941—1946 — — — — —	70.— „
Harcunk az igazságért — — — — —	50.— „

A VILÁGIRODALOM GYÖNGYSZEMEI:

	Ára:
Jonathan Swift: Gulliver utazásai — — — — —	63.— din.
Upton Sinclair: Jimmie Higgins — — — — —	62.— „
Bolgár elbeszélők — — — — —	54.— „
Guy de Maupassant elbeszélései — — — — —	30.— „
Alekszander Puskin: Anyegin Eugen — — — — —	80.— „
Honoré de Balzac: Parasztok — I. — — — — —	120.— „
Honoré de Balzac: Parasztok — II. — — — — —	120.— „
Maxim Gorkij: Gyermekéveim — — — — —	80.— „
A. Makarenko: Új ember kovácsa — I. — — — — —	61.— „
A. Makarenko: Új ember kovácsa — II. — — — — —	61.— „

KORUNK KÉRDÉSEI:

	Ára:
Rodolyub Csolákovics: A nemzeti kérdés rendezése Ju- goszláviában — — — — —	10.— din.
Milován Gyilász: Időszerű témák — — — — —	15.— „
Leon Gerskovics: A népi hatalom helyi szerveinek fejlődése — — — — —	18.— „

JUGOSZLÁVIAI MAGYAR ÍRÓK KÖNYVEI:

	Ara:
Debreczeni József: Hideg krematórium — — — — —	61.— din.
Majtényi Mihály: Élő víz — — — — —	186.— „
Majtényi Mihály: Forró föld — — — — —	41.50 „
Herceg János: Bors és fahéj — — — — —	75.— „
Herceg János: Változó világban — — — — —	30.— „
Gál László: Nevető könyv — — — — —	84.— „
Sinkó Ervin: Tizennégy nap — — — — —	111.— „
Lőrinc Péter: Hétköznapiak — — — — —	181.— „
Lőrinc Péter: A nagy porri pör — — — — —	35.— „
Lőrinc Péter: Nemzet születik — — — — —	52.50 „
Komáromi József Sándor: Választmányi ülés — — — — —	85.— „
Thurzó Lajos: Napos oldal — — — — —	67.50 „

ÉLET ÉS TUDOMÁNY:

	Ara:
Alekszander Alekszopulo: Hogyan keletkeztek a növények és az állatok — — — — —	19.— din.
Fran Bubanovics: Mi mindent nyerünk a levegőből — — — — —	8.— „
F. Bublejnikov: A világrészek eredete — — — — —	13.— „
Dr. Vanda Kohanszki: A letűnt korok óriási állatai — — — — —	8.— „
300.000 km. másodpercenként — — — — —	35.— „

IFJÚSÁGI ÉS GYERMEKIRODALOM:

	Ara:
Charles Dickens: Copperfield Dávid — — — — —	100.— din.
Meseország kapuja — — — — —	150.— „
Jack London: A vadon szava — — — — —	70.— „
Szlobodan Galogazsa: Kis falu nagy fényben — — — — —	50.— „
Ivan Cankar: Elbeszélések — — — — —	25.— „
Tarfejű és más szerb népmesék — — — — —	35.— „

Mindez csak ízelítő a több mint 400 kötetre és füzetre terjedő kiadványainkból.

Könyveink minden könyvkereskedésben kaphatók: ne restellje a fáradságot és nézze meg a könyvkereskedésekben összes könyveinket! Egyesületeknek, iskoláknak, szakszervezeti csoportoknak, földműves-szövetkezeteknek, könyvtáraknak szívesen küldünk könyvjegyzéket és 2.000.— dinárnál nagyobb megrendelésnél 10%, 5.000.— dinárt meghaladó rendelés esetében pedig 15% engedményt adunk.

Izdavačko preduzeće
BRATSTVO-JEDINSTVO
Prodajno odeljenje

TESTVÉRISÉG-EGYSÉG
Könyvkiadó vállalat
Eladási osztály

NOVISZÁD
Dunavszka 10 sz.

Előfizetési felhívás

Felkérjük a HID előfizetőit, hogy 1952 évre szóló előfizetésüket rendezzék minél előbb, nehogy a lap szétküldésében akadály álljon be. Erre az évre, tehát 1952-re szóló előfizetést új csekkszámhlánkon kell eszközölni, miután a lap kiadását 1952. évi január hó 1-től a noviszádi „Bratsztvo-Jedinsztvo” könyvkiadóvállalat vette át. Új csekkszámhlánk a Narodna Banka noviszádi fiókjánál

300-904.870

tehát az új befizetésekert erre a számra kell beküldeni.

Az 1951. évi hátralék rendezésére a régi csekklapot kell felhasználni; az új befizetések azonban csak a 300-904.870 csekklapon érvényesek.

Előfizetési ár az 1952. évre

egész évre 420 dinár

fél évre 210 dinár

negyed évre . . . 105 dinár

A HID
kiadóhivatala